

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/۰۹/۰۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۷/۱۱

صص: ۱۲۰-۷۷

شاپا چاپی: ۱۰۲۵-۵۰۸۷
الکترونیکی: ۲۶۵۴-۴۹۷۱

DOR: 20.1001.1.10255087.1403.33.127.3.6

تأثیر راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

حسین سلیمی^۱ | علی اکبر دارینی^۲

چکیده

بر پایه یکی از تحلیل‌های جاری و تأثیرگذار در زمینه مسائل هسته‌ای در کشورهای جهان، کشوری که از فن‌آوری پیشرفته غنی‌سازی اورانیوم یا جداسازی پلوتونیوم و یا فن‌آوری آب سنگین برخوردار است به «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» دست یافته چون می‌تواند در زمان کوتاهی دست به ساخت جنگ‌افزار هسته‌ای بزند. از آن پس، ساخت یا عدم ساخت سلاح هسته‌ای به «اراده سیاسی» رهبران آن کشور وابسته است. اگر ساختار نظام بین‌الملل، محیط امنیتی و ادراک نخبگان از تهدید تغییر کند، تصمیم آنها نیز می‌تواند تغییر کند. هدف کلیدی این پژوهش پاسخ‌گویی به این پرسش است که، از منظر سیاست‌گذاران ایران، راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» چه تاثیری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران داشته است؟ روش پژوهش کیفی است، گونه پژوهش «کاربردی» می‌باشد و موضوع با بهره‌گیری از نظریه «واقع‌گرایی نوکلاسیک» کنکاش شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که از نگاه نخبگان رسمی و سیاست‌گذاران ایرانی، استراتژی «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» در جلوگیری از تجاوز نظامی تمام‌عیار دشمنان علیه ایران موثر بوده و همچنین به قدرت چانه‌زنی ایران در برابر خواسته‌های امنیتی غرب افزوده است و راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» در شرایطی ویژه می‌تواند از تجاوز نظامی تمام‌عیار دشمن جلوگیری کند اما مانع از مناقشات کم‌خطرتر نمی‌شود.

کلیدواژه‌ها: بازدارندگی هسته‌ای نهفته، غنی‌سازی اورانیوم، برنامه هسته‌ای ایران، محیط امنیتی، ادراک نخبگان

۱. استاد، گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۲. نویسنده مسئول دانشجوی دکتری مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

مقدمه

ایران از موقعیت جغرافیایی استراتژیک و منابع طبیعی عظیم برخوردار است و همواره مورد طمع قدرت‌های بزرگ بوده است. ایران در یک منطقه پر آشوب زندگی می‌کند و در تاریخ بارها مورد حمله نظامی دشمنان منطقه‌ای و جهانی قرار گرفته و اشغال شده است.

سرنوشت عراق در دوره صدام حسین و سرنوشت لیبی در دوره معمر قذافی این پند گران سنگ را به همگان داد که اگر کشوری نیرومند نباشد امنیت ندارد و تحقیر خواهد شد. رهبر جمهوری اسلامی ایران، آیت‌الله سید علی خامنه‌ای، باور دارد که «ملت ایران باید خود را قوی کند... اگر ملتی قوی نباشد و ضعیف باشد، زور خواهد شرفت، به او زور می‌گویند؛ اگر ملتی قوی نباشد، باج‌گیران عالم از او باج می‌گیرند، از او باج می‌خواهند؛ اگر نتوانند به او اهانت می‌کنند؛ اگر نتوانند زیر پا او را لگد می‌کنند. طبیعت دنیایی که با افکار مادی اداره می‌شود، همین است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳)

تجاوز نظامی عراق به ایران و تنهایی ایران در جنگ هشت ساله (۱۳۵۹-۱۳۶۷) تاثیری ژرف بر ذهنیت نخبگان ایران گذاشت و آنها را بر آن داشت به گونه‌ای کشور را نیرومند سازند که در آینده دوباره مورد حمله دشمنان قرار نگیرد. راهبرد خودکفایی در تامین نیازهای دفاعی، به ویژه برنامه‌های موشکی و پهپادی، و تولید بومی نیازمندی‌های دفاعی با توجه به تحریم‌های نظامی و اقتصادی غرب بخشی از تلاش‌های ایران برای افزایش توان دفاعی خود بود.

در این میان، نخبگان در جمهوری اسلامی بر آن شدند که ایران را از چرخه کامل سوخت هسته‌ای - از اکتشاف و استخراج سنگ معدن تا غنی‌سازی اورانیوم و تولید سوخت - برخوردار سازند تا از یک سو ایران را به یکی از پیشرفته‌ترین فن‌آوری‌ها در جهان برسانند و بدینگونه جایگاه بین‌المللی و پرستیژ آن را بالا برند و از سوی دیگر هویت نوینی برای کشور پدید آورند، بخشی از نیاز برق ایران را تامین کنند و غرور ملی را تقویت نمایند.

حتی در دوران جنگ عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، شماری از نخبگان مانند محسن رضایی، فرمانده کل وقت سپاه پاسداران، بر این باور بودند که اگر «قدرت ساختن مقدار قابل

توجهی از سلاح‌های لیزر و اتم ... داشته باشیم، می‌توان گفت که به امید خدا بتوانیم عملیات آفندی داشته باشیم»^۱

در دوران پس از جنگ، شماری از فعالان دانشجویی مانند علیرضا سائلی، از رهبران انجمن اسلامی دانشجویان، آشکارا خواهان دستیابی ایران به بمب اتمی بودند چون «سلاح هسته‌ای در برابر دشمنانمان بازدارندگی ایجاد می‌کند» (Dareini, 2003)

یا ابومحمد عسگرخانی، از اساتید روابط بین‌الملل دانشگاه تهران، بر این باور بود که جمهوری اسلامی ایران باید مجهز به سلاح هسته‌ای شود چون بمب اتم امنیت و موجودیت آن را در برابر تهدید بیگانگان تضمین می‌کند. از نگاه او تضمین بقاء و تمامیت سرزمینی ایران ارزش به جان خریدن هزینه‌های دستیابی به سلاح اتمی را دارد. وی معترض بود که نظام جمهوری اسلامی ایران در دوره ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد دست روی دست گذاشت و از انجام آزمایش اتمی خودداری کرد.

به گفته عسگرخانی، چین نخست به سلاح اتمی دست یافت و سپس با آمریکا وارد مذاکره شد. به باور او، اشتباه است که جمهوری اسلامی ایران راهبرد «موازنه قدرت» را به «قدرت متعارف» محدود کند و در حالی که رژیم صهیونیستی از بازدارندگی اتمی برخوردار است، خود را از همان سطح بازدارندگی محروم سازد. او در یک مناظره گفت: «هسته‌ای شدن ایران به عنوان یک قدرت بازدارنده و سدی در برابر تمایلات آمریکا در خاورمیانه است، به همین خاطر اتم برای من به مثابه یک عشق است.» (بصیرت، ۱۳۸۶)

و نخبگانی مانند محمد جواد لاریجانی، رئیس وقت مرکز تحقیقات فیزیک نظری و عضو مجمع تشخیص مصلحت نظام، بر این باور بودند که «سلاح هسته‌ای برای ما بیشتر دردسر است تا منفعت، اما این که دست ما را در مقابل دشمنان کشور بسته باشد، این گونه نیست؛ بلکه صحبت بر این است که ما ابتدا در کاربرد سلاح هسته‌ای پیش قدم نیستیم. اما به همان دلیل که ما مجبور شدیم مابقی تجهیزات هسته‌ای را داشته باشیم، حق ماست که توان دفاع هسته‌ای داشته باشیم و شارع هم این حق را برای ما تضمین کرده است.» (لاریجانی، ۱۳۸۴)

۱. بخشی از نامه مورخ ۲ تیر ۱۳۶۷ محسن رضایی، فرمانده کل وقت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به امام خمینی، که نسخه‌ای از آن در پنجم مهر ماه سال ۱۳۸۵ از سوی دفتر مرحوم آیت‌الله اکبر هاشمی رفسنجانی در اختیار نویسنده مسئول این مقاله قرار گرفت.

اما مقام‌های رده‌بالای نظام جمهوری اسلامی ایران با رفتن به سوی سلاح هسته‌ای مخالف بودند و در «محاسبه هزینه - فایده» آن را به سود کشور نمی‌دانستند. به باور آیت‌الله خامنه‌ای «ما در پی سلاح هسته‌ای نیستیم و این مسأله را غربی‌ها به خوبی می‌دانند، زیرا دستیابی به سلاح هسته‌ای بر خلاف منافع سیاسی و اقتصادی کشور و مخالف دستوره‌های دین اسلام است.» (خامنه‌ای، ۱۳۸۴)

رهبان جمهوری اسلامی در شانزدهمین اجلاس سران عدم تعهد در تهران گفتند: «جمهوری اسلامی ایران استفاده از سلاح هسته‌ای و شیمیائی و نظائر آن را گناهی بزرگ و نابخشودنی می‌داند. ما شعار «خاورمیانه عاری از سلاح هسته‌ای» را مطرح کرده‌ایم و به آن پایبندیم. این به معنی چشم‌پوشی از حق بهره‌برداری صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای و تولید سوخت هسته‌ای نیست.» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۱)

ایران عضو «پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای»^۱ (ان‌پی‌تی) است که کشورهای عضو را از دستیابی به سلاح هسته‌ای منع می‌کند و از سوی دیگر با فتوای آیت‌الله خامنه‌ای در باره «ممنوعیت سلاح هسته‌ای» روبروست.

نخبگان ایرانی دریافته بودند که برخورداری از فن‌آوری پیشرفته غنی‌سازی اورانیوم به خودی خود بازدارندگی پدید می‌آورد و توان چانه‌زنی ایران در برابر غرب را نیز بالا می‌برد. «توان غنی‌سازی ... داریم و می‌توانیم بگوییم به نوعی بازدارندگی بیشتری را ایجاد کرده‌ایم، که در مجموع دستاوردی قابل ملاحظه است.» (روحانی، ۱۳۹۰)

رزم‌تدبیرگران (استراتژیست‌های) ایرانی به این باور رسیدند که ایران نیازمند راهبردی است که از توانمندی ساخت سلاح هسته‌ای بدون تولید فیزیکی بمب اتم برخوردار باشد بدون آن که تعهداتش در «ان‌پی‌تی» و فتوای رهبری را زیر پا بگذارد. این راهبرد مغایر با تعهدات ایران در «ان‌پی‌تی» و فتوای رهبری نیست و در عین حال جمهوری اسلامی را از «ظرفیت گریز هسته‌ای» برخوردار می‌کند. بدینگونه، ایران راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» را پیش گرفت.

بازدارندگی «هسته‌ای نهفته» یا وضعیت آستانه هسته‌ای شرایط کشوری است که از فن‌آوری ساخت سریع سلاح‌های هسته‌ای برخوردار است بدون این که واقعا این کار را انجام داده باشد.» (Panofsky, 2007)

1. Nuclear Non-proliferation Treaty (NPT)

«کشوری که توانایی فنی کامل برای ساخت زود هنگام جنگ افزار هسته‌ای را با اراده خودش داشته باشد به بازدارندگی نهفته دست یافته است. این توانمندی در واقع آن کشور را به یک قدرت اتمی بالفعل تبدیل کرده است که همه اجزاء (ساخت جنگ افزار هسته‌ای) را در اختیار دارد و تنها آنها را سر هم نکرده (و بمبی نساخته است). در واقع، آن کشور تا رسیدن به سلاح اتمی یک گام دیگر باید بردارد (اما همانجا می‌ایستد و جلوتر نمی‌رود) ... ژاپن، کره جنوبی، تایوان، استرالیا، کانادا، آلمان، ... و برزیل نمونه‌های کشورهای هسته‌ای هستند که دارنده بمب اتمی نیستند اما از توانمندی بازدارندگی پنهان برخوردارند.» (Dareini, 2017)

«ماتیو فورمن» و «بنیامین تکاچ» (هر دو از اساتید دانشگاه تگزاس)، می‌گویند: «نهفتگی هسته‌ای بر توسعه تاسیسات غنی‌سازی و بازفرآوری تمرکز دارد. این گونه تاسیسات هسته‌ای این توانایی را به کشورهای دارنده می‌دهند که مواد هسته‌ای شکافت پذیر - پلوتونیوم یا اورانیوم بسیار غنی شده سطح تسلیحاتی - تولید کنند. به دست آوردن این ماده دشوارترین گام در ساخت بمب‌های هسته‌ای است. بنابراین، باور عمومی بر این است که برخورداری از فن آوری غنی‌سازی و بازفرآوری مهمترین ویژگی نهفتگی هسته‌ای است.» (Fuhrmann and Tkach, 2015)

داده‌های گردآوری شده به دست «فورمن» و «تکاچ» نشان می‌دهد که ۳۱ کشور در ۷ دهه گذشته توانمندی‌های هسته‌ای نهفته را توسعه داده‌اند اما این تعداد شامل کشورهایمانند کلمبیا، پرو و ونزوئلا نیز می‌شود. این کشورها رآکتورهای هسته‌ای تحقیقاتی در اختیار داشته یا دارند اما از تاسیسات هسته‌ای پیشرفته، مانند تاسیسات غنی‌سازی اورانیوم یا فراوری پلوتونیوم، برخوردار نیستند. همچنین، آنها سرمایه انسانی مورد نیاز برای برپایی بومی زیرساخت‌های مورد نیاز برای تولید مواد شکافت‌پذیر هسته‌ای و ساخت بالقوه سلاح اتمی را ندارند.

پژوهش حاضر چنین کشورهایی را در رده «قدرت‌های هسته‌ای نهفته» نمی‌داند چون در بررسی‌های خود دریافته است که این کشورها از ظرفیت نهفته برای تولید سلاح هسته‌ای در کوتاه‌مدت یا میان‌مدت برخوردار نیستند و به همین دلیل رقبا و دشمنان آنها احساس خطر نمی‌کنند.

این پژوهش کشورهایی که از معادن اورانیوم برخوردارند یا حتی توانایی تولید مواد شکافت‌پذیر هسته‌ای در مقیاس آزمایشگاهی دارند را در شمار «قدرت‌های هسته‌ای نهفته»

نمی‌داند بلکه تنها کشورهایی را دارای نهفتگی هسته‌ای می‌داند که توانایی تولید مواد شکافت‌پذیر هسته‌ای (اورانیوم یا پلوتونیوم) در مقیاس صنعتی داشته باشند. این کشورها می‌توانند - اگر موجودیت یا منافع حیاتی آنها به خطر افتد با اراده خودشان در مدت زمان کوتاه (چند روز تا یک سال) دست به ساخت سلاح هسته‌ای بزنند. بنابراین، در تعریف این پژوهش، بجز دارندگان سلاح‌های هسته‌ای (۱- آمریکا ۲- روسیه ۳- بریتانیا ۴- فرانسه ۵- چین ۶- هند ۷- پاکستان ۸- کره شمالی و ۹- اسرائیل)، کشورهایی که از نهفتگی هسته‌ای برخوردارند به قرار زیر هستند:

۱- آلمان ۲- هلند ۳- ژاپن ۴- ایران ۵- برزیل ۶- آرژانتین

با این مقدمه، پرسش اصلی پژوهش این است: از نگاه نخبگان رسمی در حوزه سیاست در ایران، راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» چه تأثیری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران داشته است؟

در پاسخ، این فرضیه در برابر آزمون قرار می‌گیرد: از منظر تصمیم‌سازان جمهوری اسلامی ایران، راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» در جلوگیری از تجاوز نظامی تمام‌عیار دشمنان علیه ایران موثر بوده است. برخوردار بودن از نهفتگی هسته‌ای به قدرت چانه‌زنی ایران در سیاست خارجی نیز افزوده است.

این پژوهش روش کیفی را بکار گرفته و شیوه (تکنیک) پژوهش ترکیبی از «تحلیل کیفی و تفسیری» و «تحلیل محتوا» است. گردآوری داده‌ها به روش تحقیق کتابخانه‌ای و پژوهش میدانی بدست آمده‌اند. موضوع پژوهش با بهره‌گیری از نظریه «رنالیسم نئوکلاسیک» کنکاش شده است.

پیشینه پژوهش

بر پایه بررسی‌هایی که نویسنده‌های این مقاله در منابع باز انجام داده‌اند، تا کنون هیچ پژوهش علمی دانشگاهی در زمینه «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» به زبان فارسی انجام نشده و منابع غیرفارسی در این زمینه اندک هستند.

۱. در زبان فارسی، تنها در یک پژوهش به قلم نویسنده مسئول این مقاله در سال ۱۳۹۸ به شکل گذرا به موضوع «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» پرداخته شده است.

پژوهش‌گران انگشت‌شماری، به ویژه در دانشگاه‌ها و اندیشکده‌ها در ایالات متحده آمریکا، پژوهش‌هایی به زبان انگلیسی در زمینه «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» انجام داده‌اند که نویسنده‌ها آنها را گردآوری و مطالعه کرده‌اند.

سه نمونه از پژوهش‌های علمی انجام شده در آمریکا در زمینه «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» به قرار زیر هستند:

۱- مقاله «تقریباً هسته‌ای: معرفی مجموعه داده‌های نهفتگی هسته‌ای»^۱ نوشته «ماتیو فورمن»^۲ و «بنیامین تکاچ»^۳، در باره مفهوم «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» می‌گوید کشورهایی که از توانمندی غنی‌سازی اورانیوم و یا بازفرآوری پلوتونیوم برخوردار باشند مهمترین شاخص توانایی بالقوه برای ساخت سلاح‌های هسته‌ای را دارند.

آنها می‌گویند تا کنون تنها ۱۰ کشور در جهان ۴ دست به ساخت سلاح هسته‌ای زده‌اند اما شمار بیشتری از کشورها هستند که سلاح هسته‌ای نساخته‌اند اما اگر اراده کنند از ظرفیت فنی برای ساخت بمب اتمی برخوردارند.

«فورمن» و «تکاچ» در مقاله خود - که در سال ۲۰۱۵ در مجله علمی «مدیریت منازعه و علم صلح»^۵ به چاپ رسید - نوشته‌اند که نهفتگی هسته‌ای بر توسعه تاسیسات غنی‌سازی و بازفرآوری تمرکز دارد چون این تاسیسات این توانایی را به کشورهای دارنده می‌دهند که مواد هسته‌ای شکافت‌پذیر (پلوتونیوم یا اورانیوم بسیار غنی شده سطح تسلیحاتی) تولید کنند.

آنها در این مقاله مجموعه داده‌های نهفتگی هسته‌ای در جهان از سال ۱۹۳۹ تا ۲۰۱۲ را گردآوری کرده و به این نتیجه رسیدند که ۳۱ کشور در ۷ دهه گذشته ظرفیت ساخت سلاح هسته‌ای ایجاد کرده‌اند در حالی که تنها ۱۰ کشور از میان آنها زرادخانه اتمی دارند.

«فورمن» و «تکاچ» در پژوهش خود دریافته‌اند که نهفتگی هسته‌ای احتمال این که کشورهای دارنده آن هدف منازعه‌های نظامی قرار گیرند را کم می‌کند. بنابراین، برخورداری از ظرفیت

1. Almost nuclear: Introducing the Nuclear Latency dataset

2. Matthew Fuhrmann

3. Benjamin Tkach

۴. «فورمن» و «تکاچ» افریقای جنوبی که در دوران حکومت آپارتاید دست به ساخت سلاح اتمی زد اما در سال ۱۹۸۹ آنها را

برچید را به فهرست ۹ کشوری که اکنون سلاح اتمی در اختیار دارند (۱- ایالات متحده آمریکا ۲- روسیه ۳- بریتانیا

۴- فرانسه ۵- چین ۶- اسرائیل ۷- هند ۸- پاکستان و ۹- کره شمالی) افزوده‌اند.

5. Conflict Management and Peace Science

ساخت سلاح‌های هسته‌ای مزایای بازدارندگی به همراه دارد که معمولاً ما آن را در باره کشورهای به کار می‌بریم که زرادخانه اتمی در اختیار دارند. آنها ژاپن را نمونه روشنی از کشوری می‌دانند که از نهفتگی هسته‌ای برخوردار است. (Fuhrmann and Tkach, 2015)

۲- «جوزف پیلات»^۱، در مجموعه مقالات «نهفتگی و حصار هسته‌ای: مفاهیم، تاریخ، موضوعات»^۲ - که در سپتامبر سال ۲۰۱۹ توسط «مرکز ویلسون» منتشر شد - نهفتگی هسته‌ای را در این می‌داند که کشوری همه یا بخشی از تاسیسات، فن‌آوری‌ها، دانش، مواد، تخصص، منابع و سایر توانمندی‌های مورد نیاز برای ساخت سلاح هسته‌ای را در اختیار داشته باشد بدون این که بمب اتمی را به شکل فیزیکی ساخته باشد.

وی نهفتگی هسته‌ای را یک موضوع کلیدی در فهم عدم اشاعه سلاح‌های هسته‌ای، همچنین کنترل تسلیحات و خلع سلاح می‌داند. از نگاه «پیلات» برخورداری از ظرفیت ساخت سلاح اتمی در برگیرنده نیت آن کشور نیست بلکه تنها ایجاد ظرفیت فنی بدون نیت است اما الگوهای رفتاری، گستردگی فعالیت‌ها و زمان سرمایه‌گذاری آن کشور در فن‌آوری‌های هسته‌ای می‌توانند شاخص‌هایی باشند که قصد آن کشور را برملا کنند.

«پیلات» می‌گوید نهفتگی مشمول محدودیت‌های گنجانده شده در توافق‌های عدم اشاعه سلاح‌های هسته‌ای نمی‌شود و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی توانایی محدودی در جلوگیری از تسلیحاتی شدن فعالیت‌هایی دارد که مستقیماً با مواد هسته‌ای سر و کار ندارند. اگر یک کشور برخوردار از نهفتگی هسته‌ای تصمیم به تسلیحاتی کردن برنامه هسته‌ای خود بگیرد می‌تواند در مدت زمان کوتاهی این کار را انجام دهد که احتمالاً واکنش دیگران را با دشواری روبرو می‌کند. (Pilat, 2019)

۳- مقاله «منطق بازدارندگی هسته‌ای نهفته»^۳ نوشته «ماتیو فورمن»، استاد دانشگاه تگزاس، که ۴ فوریه ۲۰۱۸ منتشر شد، می‌گوید «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» مؤثرتر از آن است که دیگر پژوهش‌ها ما را به این باور سوق می‌دهند.»

1. Joseph Pilat
2. Nuclear Latency and Hedging: Concepts, History, Issues
3. The Logic of Latent Nuclear Deterrence

وی افزوده است: «بسیاری از کشورها، از جمله ایالات متحده، از گسترش سلاح‌های هسته‌ای احساس خطر می‌کنند. چشم‌انداز گسترش سلاح هسته‌ای می‌تواند برای منصرف کردن دشمنان از حمله، حتی اگر امکان حمله تلافی‌جویانه اتمی (فوری) وجود نداشته باشد، کافی باشد.»

به گفته او، «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» باید ۴ شرط را داشته باشد تا بتواند از تجاوز نظامی تمام‌عیار دشمن جلوگیری کند: «۱- هسته‌ای شدن دولت مدافع باید هزینه بر مهاجم تحمیل کند. ۲- تهدید دولت مدافع به پیشبرد برنامه هسته‌ای خود باید معتبر تلقی شود. ۳- رقیب نباید باور کند که مدافع برای ساخت سلاح هسته‌ای وارد مسابقه شده است. ۴- رقیب نباید مصمم به درگیری باشد. این شرایط اغلب، اما نه همیشه، برقرار است و مایه کامیابی بازدارندگی هسته‌ای نهفته می‌شود.»

«فورمن» در مقاله خود به سه یافته رسیده است: «۱- ایجاد بازدارندگی هسته‌ای نهفته احتمال اینکه یک کشور هدف مناقشات نظامی خشونت‌آمیز قرار گیرد را کاهش می‌دهد. ۲- توانمندی‌های هسته‌ای نهفته مانع درگیری‌های کمتر جدی و غیرخشونت‌آمیز نمی‌شود. ۳- برنامه هسته‌ای کشورها، تا زمانی که آنها درگیر فعالیت‌های غیرحساس هستند و به بازدارندگی هسته‌ای نهفته دست نیافته‌اند، بازدارندگی آنها را تقویت نمی‌کند.» (Fuhrmann, 2018)

اما پژوهش حاضر در پی بررسی تاثیر راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران است.

پژوهش حاضر به دلایل گوناگون یک پژوهش نو است. مهمترین جنبه تازه بودن این پژوهش آن است که برای نخستین بار یک پژوهش دانشگاهی به زبان فارسی در باره «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» انجام شده است.

تولید ادبیات تازه به زبان فارسی در زمینه پدید آوردن توانمندی ساخت جنگ‌افزار هسته‌ای بدون تولید بمب اتم و تئوریزه کردن نظریه «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» یک نوآوری است که این پژوهش آن را انجام داده است.

اعتباربخشی به گفتمان «توانمندی ساخت سلاح هسته‌ای» بدون بمب اتمی در ادبیات سیاسی ایران و سازگار نشان دادن راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» با فتوای رهبر جمهوری اسلامی و

تعهدات ایران در پیمان «ان‌پی‌تی» در چارچوب علم روابط بین‌الملل از دیگر جنبه‌های تازه بودن این پژوهش است.

بنابراین، این پژوهش مسئولیت‌تئوریزه کردن «توانمندی ساخت سلاح هسته‌ای بدون بمب اتم» را برای خود قائل است تا آن را به عنوان یک راه‌کار سازگار با قواعد بین‌المللی وارد ادبیات و گفتمان سیاسی در ایران کند.

مبنای نظری

کلان نظریه «رنالیسم» (واقع‌گرایی) یکی از مکاتب چیره در روابط بین‌الملل است. این کلان نظریه به «واقع‌گرایی کلاسیک» و «نواقح‌گرایی» تقسیم می‌شود. هر دوی آنها در این دیدگاه مشترکند که روابط بین‌الملل محل رقابت و نزاع میان بازیگران است و همه دولت‌ها به دنبال کسب قدرت و ثروت هستند اما در باره دلایل نزاع و درگیری میان بازیگران اختلاف دیدگاه دارند.

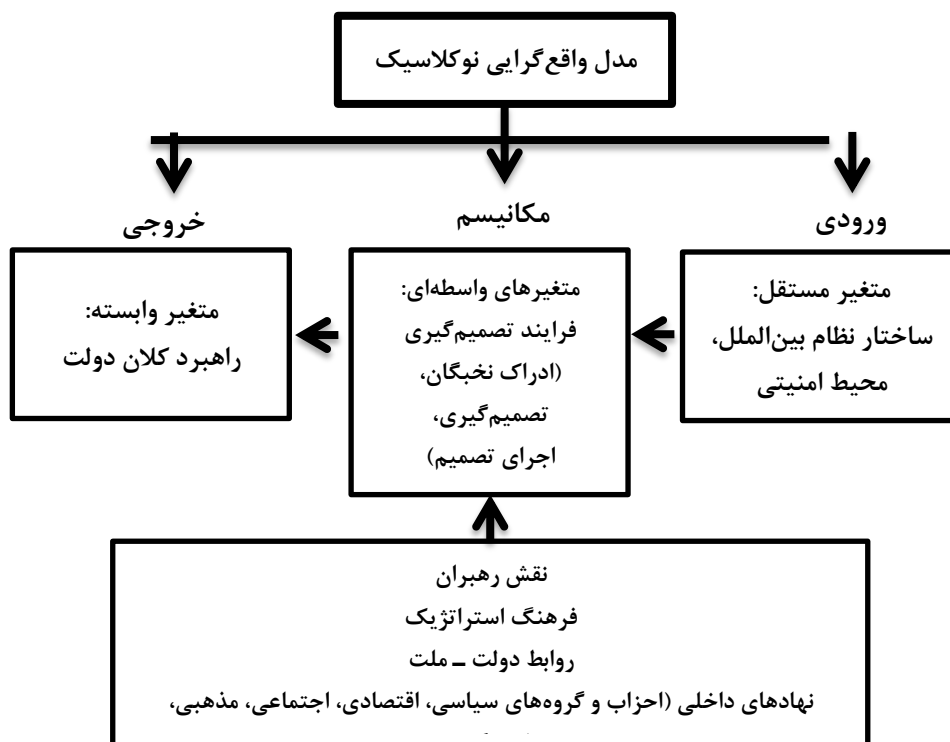
«واقع‌گرایی کلاسیک» بر این باور است که آدمی موجودی بدنهاد است. گوهر هستی آدمی چنین است که تمایل دارد بر دیگران چیره شود. سطح تحلیل «واقع‌گرایی کلاسیک» خرد است یعنی محدود به سطح دولت است. اما «نواقح‌گرایی» دلیل جنگ و درگیری را ساختار نظام بین‌الملل و توزیع قدرت میان بازیگران می‌داند، نه فقط خوش‌نهادی یا بدنهادی آدمی. از نگاه «نواقح‌گرایی»، چگونگی توزیع قدرت در نظام بین‌الملل است که رفتار دولت‌ها را تعیین می‌کند. سطح تحلیل «نواقح‌گرایی» کلان یعنی نظام بین‌الملل است.

شماری از پژوهش‌گران «نواقح‌گرایی» را به دو زیرشاخه «نواقح‌گرایی تدافعی» و «نواقح‌گرایی تهاجمی» دسته‌بندی می‌کنند.

اما «واقع‌گرایی نوکلاسیک» ... تلفیقی از نواقح‌گرایی و واقع‌گرایی کلاسیک است که تفسیر واقع‌گرایانه از واقعیت‌ها را با مطالعه مکانیسم‌های داخلی، بین‌المللی و تعاملی به دست می‌آورد. (سلیمی و ابراهیمی، ۱۳۹۴)

این نظریه در کنار توجه به تأثیرگذاری ساختار نظام بین‌الملل بر سیاست خارجی کشورها عوامل داخلی، مانند نوع حکومت و ادراک نخبگان، را نیز بر آن موثر می‌داند. (گریفیتس، ۱۳۹۱)

«تاثیر گروه‌های ذینفع در داخل کشورها بر شکل‌دهی سیاست خارجی، متغیری طلایی برای صاحب‌نظران واقع‌گرایی نئوکلاسیک ... بوده است. تحلیل رئالیسم نئوکلاسیک، به طور معمول تحلیلی چندسطحی است که هم‌زمان به تحلیل نظام و واحد دولت پرداخته و با ادغام عوامل سیستمیک و داخلی، نظریه منسجم و سازگارتری از سیاست خارجی ارائه می‌دهد.» (تابع افشار و برزگر، ۱۳۹۶)

نظریه «واقع‌گرایی نئوکلاسیک» برای نخستین بار در مقاله‌ای با نام «واقع‌گرایی نئوکلاسیک و نظریه‌های سیاست خارجی»^۱ از سوی «گیدئون رز»^۲ در فصل‌نامه «سیاست جهانی»^۳ در سال ۱۹۹۸ معرفی شد. تمرکز این نظریه بر تعامل میان ساختار نظام بین‌الملل و شرایط داخلی کشورها و چگونگی تاثیرگذاری این دو بر سیاست خارجی است و بر این باور است که سیاست خارجی کشورها نتیجه تاثیرگذاری هر دوی آنهاست.

1. Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy
2. Gideon Rose
3. World Politics

«رز» بر این باور است که «گستره و جاه‌طلبی سیاست خارجی یک کشور پیش از هر چیز به دلیل جایگاه آن در نظام بین‌الملل و به ویژه توانمندی‌های قدرت مادی نسبی آن کشور است. به همین دلیل، آنها (باورمندان به این نظریه) واقع‌گرا هستند. با این همه، ... تأثیر چنین توانمندی‌هایی بر سیاست خارجی غیرمستقیم و پیچیده است زیرا فشارهای سیستمی باید از طریق متغیرهای مداخله‌گر (واسطه‌ای) در سطح واحد عملی شود. به این دلیل، آنها نوکلاسیک هستند.» (Rose, 1998)

این پژوهش بر این باور است که «واقع‌گرایی نوکلاسیک» چارچوب نظری منسجم‌تری از دیگر زیرشاخه‌های «واقع‌گرایی» برای کنکاش راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» است چون هم ساختار نظام بین‌الملل و هم ادراک نخبگان در تعیین آن نقش کلیدی دارند.

از نگاه نظریه‌های گوناگون روابط بین‌الملل، به ویژه در نگرش واقع‌گرا، «آنارشی» یکی از اصلی‌ترین ساختارهای حاکم بر روابط بین‌الملل است. «آنارشی» به معنی هرج و مرج نیست بلکه به معنی نبود حکومت مرکزی در ساختار نظام بین‌الملل است. همه دولت‌ها در محیط مشترکی به نام «آنارشی» بین‌الملل رفتار می‌کنند. هیچ اعتمادی به نیات دولت‌ها وجود ندارد. هر لحظه احتمال حمله نظامی یک کشور به کشور دیگر وجود دارد و هیچ قدرتی بالای سر دولت‌ها وجود ندارد که مانع حمله شود. همه دولت‌ها به دنبال «بقاء» هستند. همه در پی افزایش امنیت و بالا بردن قدرت خود هستند. نزدیک به ۲۰۰ دولت دارای حاکمیت مستقل در جهان زندگی می‌کنند. آنها منافع متضاد دارند و برای دستیابی به منافع بیشتر با هم رقابت می‌کنند. مهمترین عامل ناامنی در روابط بین‌الملل ذات آن یعنی «آنارشی» است. دولت‌ها خودشان مسئول دفاع از تمامیت ارضی و تامین امنیت خودشان هستند.

«آنارشی» دولت‌ها را به سوی «خودیاری» می‌برد. همه دولت‌ها نهاد دفاعی دارند که ریشه این نیاز «آنارشی» است و هدف آن بازداشتن دیگر دولت‌ها از حمله می‌باشد. روابط بین‌الملل بر پایه تلاش برای کسب قدرت است. «قدرت» آنی‌ترین و مهمترین هدف هر دولت می‌باشد. (Morgenthau, 1948: 13-14)

توزیع قدرت در میان کشورها برابر نیست. شماری از آنها دارای قدرت زیاد و برخی از آنها ضعیف هستند. دولت‌هایی که ضعیف هستند همواره در معرض خطر حمله رقبا و دشمنان می‌باشند

اما دولت‌هایی که قدرت بیشتری دارند از امنیت بالاتری برخوردارند و کمتر در معرض حمله نظامی دیگران قرار می‌گیرند.

اگر یک دولت در «محاسبه هزینه - فایده» دستیابی به اهداف خود از راه جنگ را دست‌یافتنی‌تر و کم‌هزینه‌تر از راه صلح ببیند به دولت ضعیف‌تر حمله خواهد کرد. و از آنجایی که هر لحظه احتمال بکارگیری زور از سوی دولت‌های قدرتمندتر وجود دارد، دولت‌ها باید همواره آماده مقابله باشند و گرنه بهای ضعف خود را خواهند پرداخت. (Waltz, 1959: 160)

ساختار نظام بین‌الملل و نظم حاکم بر آن بر رفتار دولت‌ها تاثیر می‌گذارد. دولت‌ها در نظام تک‌قطبی به گونه‌ای رفتار می‌کنند، در نظام دوقطبی به گونه‌ای دیگر و در نظام چندقطبی به شیوه‌ای دیگر. بنابراین، تغییر در ساختار نظام بین‌الملل به تغییر در تصمیم و رفتار دولت‌ها می‌انجامد. در سیاست خارجی، دولت‌ها نمی‌توانند در برابر کنش یا واکنش رقبا بی‌تفاوت باشند. روابط بین‌الملل عرصه کنش و واکنش است و دولت‌ها ناچارند برای تامین منافع ملی خود در برابر کنش دیگران واکنش نشان دهند.

از سوی دیگر، ادراک نخبگان هر کشور از تهدیدها، محیط امنیتی پیرامونی و شرایط بین‌المللی آنها را وادار به تصمیم‌گیری در سیاست خارجی می‌کند تا بتوانند بیشترین سود را بدست آورند و کمترین آسیب را ببینند. بنابراین، تاثیر ساختار نظام بین‌الملل بر رفتار دولت‌ها از طریق متغیرهای میانجی یا واسطه‌ای - نوع حکومت و ادراک نخبگان - اعمال می‌گردد.

یافته‌های پژوهش

الف - راهبرد جمهوری اسلامی ایران: «بازدارندگی هسته‌ای نهفته»

آیا جمهوری اسلامی ایران به راستی راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» را دنبال کرده است؟ اگر آری، چه گواهی برای اثبات این ادعا وجود دارد؟

ایران در دوران محمد پهلوی اول سرمایه‌گذاری گسترده‌ای در برنامه هسته‌ای خود کرد و «طبق اسناد موجود در دوران پهلوی، شدیداً به دنبال دستیابی به سلاح هسته‌ای بود. اصرار در ساختن نیروگاه‌های اتمی، که شش برابر گران‌تر از نیروگاه‌های حرارتی - گازی تمام می‌شد، با

هیچ منطقی قابل تحلیل نبود مگر آنکه فرض شود پهلوی در اندیشه دسترسی به بمب اتمی بوده است.» (تسنیم، ۱۳۹۴)

پیروزی انقلاب اسلامی فرصتی فراهم کرد که نظام تازه تاسیس جمهوری اسلامی ایران از عضویت در پیمان NPT بیرون رود اما در این پیمان ماند و راهبران آن در سخنان خود دستیابی به سلاح اتمی را بارها رد کردند.

با این همه، جمهوری اسلامی ایران نیز سرمایه‌گذاری گسترده‌ای در برنامه هسته‌ای کرد تا به چرخه کامل سوخت هسته‌ای دست یابد. هرچند دستیابی به یکی از پیشرفته‌ترین فن‌آوری‌ها در جهان، تامین بخشی از نیازهای برق کشور، پدید آوردن یک هویت نوین و بالا بردن غرور ملی از اهداف جمهوری اسلامی در پیگیری برنامه هسته‌ای بودند اما یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که پدید آوردن بازدارندگی هسته‌ای مشروع یکی از اهداف این برنامه بود.

جمهوری اسلامی ایران در منطقه‌ای پرتنش زندگی می‌کند. این کشور با آمریکا، رژیم صهیونیستی و دولت‌های عرب متخاصم یا رقیب روبروست. جمهوری اسلامی ایران یک نظام درون‌گراست و از قدرت‌های بزرگ، به ویژه آمریکا و بریتانیا، و همچنین رژیم صهیونیستی زخم خورده است؛ به هیچ قدرت بیگانه‌ای اعتماد ندارد؛ و تمایل دارد که به توانمندی‌های داخلی خود تکیه کند و خودیار باشد. یک دولت مستقل و سربلند هرگز امنیت خودش را به دیگران واگذار نمی‌کند. تنها دولت‌های ضعیف این کار را انجام می‌دهند. چنین حکومتی به طور طبیعی گرایش به بازدارندگی دارد.

جمهوری اسلامی ایران برای حفظ بقا و تامین امنیت ملی خود یا باید با یک قدرت اتمی متحد شود، که با بنیان رفتاری، استقلال‌طلبی و ایدئولوژی آن مغایر است - یا خودش تبدیل به یک قدرت اتمی شود، که با فتوای رهبری و پیمان NPT مغایر است. چاره کار پدید آوردن بازدارندگی هسته‌ای بدون ساخت فیزیکی بمب اتم و بدون زیر پا گذاشتن فتوا و تعهدات بین‌المللی بود: راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته»

سخنان مقام‌های رسمی نظام جمهوری اسلامی ایران ثابت می‌کند که این کشور راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» را دنبال کرده است.

جدول ۱. اظهارات مقام‌های رسمی در جمهوری اسلامی ایران

شماره	نام و سمت مقام	نقل قول	زمان و منبع
۱	محمد اسماعیل کوثری، نماینده مردم در مجلس شورای اسلامی و از سرداران سپاه پاسداران	می‌توانیم میزان غنی‌سازی ۶۰ درصد را تبدیل به ۹۳ درصد کنیم که به معنی بمب اتم است. اگرچه ما به دنبال این موضوع نیستیم ولی اگر طرف مقابل دیر بجنگد توانایی این موضوع را داریم. اکنون آن‌ها هستند که به ما نیاز دارند.	۱۰ شهریور ۱۴۰۱، مراسم گرامی‌داشت هفته دولت، کرج، خبرگزاری ایسنا https://www.isna.ir/news/00062039850
۲	فریدون عباسی، نماینده مردم در مجلس شورای اسلامی (معاون سابق رئیس جمهور و رئیس پیشین سازمان انرژی اتمی)	اورانیوم غنی‌شده نباید در سطح ۶۰ درصد باشد باید بالای ۹۰ درصد غنی کنیم، هم برای تحقیقات علمی هم برای ساخت سوخت پیشران‌های هسته‌ای برای زیردریایی‌ها. اینها را باید علنی و تحت نظارت آژانس انجام بدهیم. طرف‌های مقابل باید از وجود پلوتونیوم در ایران بترسند ولی ما پلوتونیوم را برای تولید انرژی می‌خواهیم نه ساخت سلاح.	۸ شهریور ۱۴۰۱، انتخاب https://www.entekhab.ir/fa/news/692616
۳	محمد رضا صباغیان، نماینده مردم در مجلس شورای اسلامی	دشمن بداند اگر گستاخی و تهدید آن ادامه یابد، در زمینه سلاح هسته‌ای که زورگویان دارند از رهبر معظم انقلاب اسلامی خواهیم خواست که اگر صلاح بداند استراتژی و فتوای ساخت سلاح هسته‌ای تغییر یابد.	۱۱ مرداد ۱۴۰۱، خبرگزاری ایلنا کد خبر: ۱۲۶۲۱۷۸
۴	محمد اسلامی، معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان انرژی اتمی ایران	اگر نمی‌خواهند به برجام بازگردند وقت طرفین را نگیرند. ایران توان فنی ساخت بمب اتمی را دارد ولی چنین برنامه‌ای در دستور کار نیست.	۱۰ مرداد ۱۴۰۱، خبرگزاری فارس https://www.farsnews.ir/news/14010509000382

جدول ۱. اظهارات مقام‌های رسمی در جمهوری اسلامی ایران

شماره	نام و سمت مقام	نقل قول	زمان و منبع
۵	سرلشکر حسین سلامی، فرمانده کل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی	ما به دنبال تولید و در اختیار گرفتن پیشرفته‌ترین سلاح‌ها هستیم اما به آنها تکیه نمی‌کنیم و از سلاح معجزه نمی‌خواهیم بلکه به خدا تکیه می‌کنیم.	۲ مرداد ۱۴۰۱، خبرگزاری فارس https://www.farsnews.ir/news/14010502000354
۶	کمال خرازی، رئیس شورای راهبردی روابط خارجی (وزیر خارجه پیشین)	ما توانایی فنی ساخت بمب هسته‌ای را داریم اما تصمیم به انجام چنین کاری نداریم. فقط در عرض چند روز غنی‌سازی اورانیوم را از ۲۰ درصد به ۶۰ درصد رساندیم و به راحتی می‌توانیم آن را تا ۹۰ درصد برسانیم.	۲۶ تیر ۱۴۰۱، خبرگزاری فارس https://www.farsnews.ir/news/14010426000658
۷	سرلشکر محمد باقری، رئیس ستاد کل نیروهای مسلح	این رژیم (اسرائیل) با اجرای طرح‌هایی در صدد ایجاد ارتباط با کشورهای منطقه و دستیابی به اهداف مداخله‌گرانه است. ما این تهدیدات را بر نمی‌تابیم و مطمئناً در قبال آن عکس‌العمل نشان می‌دهیم.	۶ تیر ۱۴۰۱، خبرگزاری فارس https://www.farsnews.ir/news/14010406000419
۸	سرلشکر محمد باقری، رئیس ستاد کل نیروهای مسلح	نیروهای مسلح ما با تهدیدهای مختلف روبرو هستند، نظام اسلامی ما که حاصل قرن‌ها تلاش و مجاهدت است از جهات مختلف مورد تهاجم، توطئه و تهدید قرار دارد. هم‌زمان با اینکه با تهدیدهای سخت نظامی با قدرت‌های بزرگ روبرو هستیم که لوازم خود را دارد، با سایر تهدیدها نیز مواجه هستیم.	۵ تیر ۱۴۰۱، خبرگزاری فارس https://www.farsnews.ir/qom/news/14010405000463
۹	فریدون عباسی، نماینده مردم در مجلس شورای	مطالعات ایران (در باره سیستم انفجار هسته‌ای) برای پدافند بود. وقتی جرج بوش و ریگان دائماً ما را تهدید به	۱۸ خرداد ۱۴۰۱ گفت‌وگو با رویداد۲۴ https://www.rouydad24

جدول ۱. اظهارات مقام‌های رسمی در جمهوری اسلامی ایران

شماره	نام و سمت مقام	نقل قول	زمان و منبع
	اسلامی (معاون پیشین رئیس جمهور و رئیس سابق سازمان انرژی اتمی)	استفاده از سلاح هسته‌ای می‌کردند ما نباید مطالعات پدافندی می‌کردیم که بخواهیم ضدش را عمل کنیم؟ این حق هر کشوری است که برای پدافند خودش اقداماتی انجام دهد.	ir/fa/news/309103
۱۰	محمودرضا آقامیری، رئیس دانشکده هسته‌ای دانشگاه شهید بهشتی	هیچ روزی نیست که اسرائیل عنوان نکند که اگر نیاز باشد علیه ایران از سلاح هسته‌ای استفاده خواهیم کرد ... این یعنی یک اتفاقی در جهان احتمال دارد بیفتد که اگر شما سپر لازم نداشته باشید قربانی این اتفاق خواهید شد. ما امروز توانایی بازدارندگی داریم یعنی قدرت داریم در یک زمان کوتاه غنی‌سازی مان را به ۹۹ درصد برسانیم. ... ایران نیاز داشت برای دفاع از این حق مقاومت کند تا از حقوق آیندگان دفاع کند. اگر توان هسته‌ای ما در حد سال ۷۶-۷۷ بود هیچ کسی با ما مذاکره نمی‌کرد.	۲۰ فروردین ۱۴۰۱ خبرگزاری دانشجویان https://snn.ir/fa/news/1004784
۱۱	علی شمشانی، دبیر شورای عالی امنیت ملی (و وزیر پیشین دفاع)	توانمندی صلح‌آمیز هسته‌ای ایران باید چون شمشیر داموکلس همواره بر بالای سر عهدشکنان باقی بماند تا تضمینی واقعی برای اجرای تعهداتشان باشد. سال ۹۷ و پس از خروج آمریکا از برجام، بهتر بود که مطابق تدبیر رهبری از این «تضمین ذاتی» بیشتر و تاثیرگذارتر استفاده می‌شد.	۳ اسفند ۱۴۰۰ پیام توییتری
۱۲	فریدون عباسی، نماینده مردم در	پیشنهاد می‌کنم غنی‌سازی را به بالای ۹۰ درصد برسانیم. پیشنهاد من این	۲۶ فروردین ۱۴۰۰ همشهری آنلاین https://www.hamshahri

جدول ۱. اظهارات مقام‌های رسمی در جمهوری اسلامی ایران

شماره	نام و سمت مقام	نقل قول	زمان و منبع
	مجلس شورای اسلامی (معاون پیشین رئیس جمهور و رئیس سابق سازمان انرژی اتمی)	است: همچون کشورهای صنعتی، به سمت تولید سوخت با غنای بالای ۹۰ درصد برای آشکارسازهای تابش هسته‌ای و راکتورهای مینیاتوری تحقیقاتی برویم.	online.ir/news/595339
۱۳	محمود علوی، وزیر اطلاعات	رهبری صراحتاً در فتوای خود فرمودند که تولید سلاح هسته‌ای خلاف شرع است و جمهوری اسلامی سراغ آن نمی‌رود و آن را حرام می‌داند اما اگر گریه‌ای را گوشه‌ای گیر بیندازند، ممکن است رفتاری کند که گریه‌ای که آزاد است آن رفتار را نمی‌کند. اگر ایران را به آن سمت‌ها هل دهند تقصیر ایران نیست تقصیر کسانی است که ایران را به آن سمت هل دادند.	۲۱ بهمن ۱۳۹۹ (در گفت‌وگوی ویژه خبری شبکه دو سیما)، فرارو https://fararu.com/fa/news/476124
۱۴	محسن فخری‌زاده، معاون وزیر دفاع و رئیس سازمان پژوهش و نوآوری دفاعی (سپند)	منطقه ما الآن دارد به یک منطقه هسته‌ای تبدیل می‌شود. شما عربستان را ببینید که طرح‌های وسیع هسته‌ای مثل طرح ملک فهد دارد. امارات به شدت به دنبال بحث هسته‌ای است. پاکستان و هند هم که تکلیفشان مشخص است. خب، این گسترش می‌طلبد که یک سری زیرساخت‌هایی به صورت متوازن ایجاد شود که اگر	شنبه ۱۶ آذر ۱۳۹۹ باشگاه خبرنگاران جوان (زمان انجام سخنرانی فخری‌زاده مشخص نیست اما متن سخنان و ویدئوی آن ۱۶ آذر ۱۳۹۹ منتشر شد) https://www.yjc.news/fa/news/7585263

جدول ۱. اظهارات مقام‌های رسمی در جمهوری اسلامی ایران

شماره	نام و سمت مقام	نقل قول	زمان و منبع
		ایجاد نشود با این احتمال حوادث چه در داخل و چه در منطقه و چه در عرصه بین‌المللی قطعاً ما آن ضربه‌پذیری‌هایی را که در بحث شیمیایی داشتیم اینجا با شدت بیشتری خواهیم داشت.	
۱۵	آیت‌الله سید احمد خاتمی، عضو مجلس خبرگان رهبری	ایران هیچ‌گاه قصد ساختن بمب اتمی نداشته است. البته فرمول آن را دارد ولی نمی‌خواهد از سلاح‌های کشتار جمعی استفاده کند اما داشتن انرژی هسته‌ای را برای خود حیاتی می‌داند.	۲۱ بهمن ۱۳۹۷ خبرگزاری ایرنا http://www.irna.ir/fa/News/83203482
۱۶	آیت‌الله سید علی خامنه‌ای، رهبر جمهوری اسلامی ایران	گاهی سردمداران رژیم صهیونیستی، ما را تهدید هم می‌کنند؛ تهدید به حمله نظامی می‌کنند؛ اما به نظرم خودشان هم می‌دانند، و اگر نمی‌دانند، بدانند که اگر غلطی از آنها سر بزند، جمهوری اسلامی «تل‌آویو» و «حیفا» را با خاک یکسان خواهد کرد.	۱ فروردین ۱۳۹۲ https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=22233
۱۷	آیت‌الله سید علی خامنه‌ای، رهبر جمهوری اسلامی ایران	اگر ما می‌خواستیم سلاح هسته‌ای درست کنیم، شما چطور می‌توانستید نگذارید؟ اگر ایران اراده می‌کرد که سلاح هسته‌ای داشته باشد، آمریکا به هیچ وجه نمی‌توانست جلوی او را بگیرد. این عقیده ماست، به شما ربطی ندارد. اگر ما این عقیده را نداشتیم و تصمیم می‌گرفتیم سلاح هسته‌ای درست کنیم،	۲۸ بهمن ۱۳۹۱ http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=22042

جدول ۱. اظهارات مقام‌های رسمی در جمهوری اسلامی ایران

شماره	نام و سمت مقام	نقل قول	زمان و منبع
		هیچ قدرتی نمی‌توانست جلوی ما را بگیرد؛ همچنان که در جاهای دیگر هم نتوانستند بگیرند: در هند نتوانستند، در پاکستان نتوانستند، در کره شمالی نتوانستند. آمریکایی‌ها مخالف هم بودند، اما آنها هم سلاح هسته‌ای درست کردند.	
۱۸	محمود احمدی‌نژاد، رئیس جمهور	اگر ایران بخواهد بمب اتم بسازد، هراسی از هیچ کس ندارد و به صورت علنی آن را اعلام می‌کند و کسی هم نمی‌تواند مانع آن شود، حداکثر کاری که سلطه‌طلبان می‌توانند انجام دهند همین مانع تراشی‌هایی است که امروز مشاهده می‌کنیم. اما مساله این است که سیاست اصولی و قطعی جمهوری اسلامی ایران اجازه حرکت به سمت ساخت بمب اتم را نمی‌دهد.	۱۸ خرداد ۱۳۹۱ (در دیدار با حامد کرزی، رئیس جمهور افغانستان، در سفر به چین) وبسایت ریاست جمهوری http://www.president.ir/ fa/38531
۱۹	غلامرضا مصباحی مقدم، رئیس کمیسیون ویژه تحول اقتصادی در مجلس	این امکان برای ایران وجود دارد حتی به غنی‌سازی بالای ۹۰ درصد به راحتی دست پیدا کند. در حالی که این امکان برای ایران از نظر علمی و فن‌آوری وجود دارد که اقدام به تولید سلاح هسته‌ای کند، ولی هرگز ایران این مسیر را انتخاب نخواهد کرد.	۱۸ فروردین ۱۳۹۱ خانه ملت http://www.icana.ir/newspage.aspx?Newsid=193293
۲۰	محمد جواد لاریجانی، رئیس	معتقدم سلاح هسته‌ای برای ما بیشتر در دسر است تا منفعت، اما این که	۱۰ مرداد ۱۳۸۴ خبرگزاری ایسنا http://www.isna.ir/ISN

جدول ۱. اظهارات مقام‌های رسمی در جمهوری اسلامی ایران

شماره	نام و سمت مقام	نقل قول	زمان و منبع
	موسسه تحقیقات فیزیک نظری	دست ما را در مقابل دشمنان کشور بسته باشد، این گونه نیست؛ بلکه صحبت بر این است که ما ابتدا در کاربرد سلاح هسته‌ای پیش قدم نیستیم. اما به همان دلیل که ما مجبور شدیم مابقی تجهیزات هسته‌یی را داشته باشیم، حق ماست که توان دفاع هسته‌یی داشته باشیم و شارع هم این حق را برای ما تضمین کرده است و ما بر سر حق خود معامله نمی‌کنیم.	A/NewsView.aspx?ID=News-562705

بیشترین فراوانی واژه‌های کلیدی بکار رفته در سخنان مقامات رسمی در جدول بالا به ترتیب «سلاح هسته‌ای» «توان» (توانمندی یا توانایی)، «تهدید»، «غنی‌سازی» و «بمب اتم» هستند. واژه‌هایی مانند «سلاح هسته‌ای» و «بمب اتم» هم معنی می‌باشند و واژه‌هایی مانند «توان» و «غنی‌سازی» هم پوشانی دارند. به همین دلیل، این پژوهش سخنان مقام‌های گفته‌شده را در سه گروه دسته‌بندی کرده است: ۱- سلاح هسته‌ای و بمب اتم ۲- توان و غنی‌سازی اورانیوم ۳- تهدیدهای امنیتی علیه ایران

تجزیه و تحلیل محتوای سخنان آنها نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران دغدغه امنیت دارد و نخبگان کشور خواهان پدید آوردن گونه‌ای از بازدارندگی هسته‌ای هستند که با تعهدات بین‌المللی ایران مغایرت نداشته باشد.

یافته‌های این تحلیل محتوا نشان می‌دهد که ۱- ایران از تهدیدهای امنیتی رنج می‌برد ۲- ایران از توانمندی ساخت سلاح اتمی برخوردار است اما تصمیم به تولید فیزیکی بمب اتم نگرفته است ۳- برای زیر فشار گذاشتن دشمنان، جمهوری اسلامی ایران باید سطح غنی‌سازی اورانیوم را به بالای ۹۰ درصد برساند ۴- ساخت یا عدم ساخت سلاح هسته‌ای به اراده جمهوری اسلامی ایران بستگی دارد.

مجموع این یافته‌ها به راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» می‌انجامد.

ب) جمهوری اسلامی ایران چگونه به نهفتگی هسته‌ای رسید؟

از نگاه فنی، کشوری که از توان غنی‌سازی اورانیوم یا بازفرآوری پلوتونیوم در مقیاس صنعتی برخوردار باشد، به «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» با درجه بالا دست پیدا کرده است. خودداری کشورهای غربی از اجرای قراردادهای هسته‌ای پس از پیروزی انقلاب اسلامی، اعمال تحریم‌ها و تلاش‌های غرب برای جلوگیری از دستیابی تهران به فن‌آوری هسته‌ای تردیدی باقی نگذاشت که جمهوری اسلامی ایران آشکارا نمی‌تواند به فن‌آوری کامل چرخه سوخت هسته‌ای دست یابد و ناچار است برای تامین قطعات مورد نیاز به بازار سیاه روی آورد.

در سال ۱۳۶۶، سال‌های پایانی جنگ ایران و عراق، جمهوری اسلامی ایران برای نخستین بار نقشه‌های فنی و قطعات سانتریفیوژ P-1 را پنهانی بدست آورد. این نخستین معامله ایران در یک هتل در دبی با شبکه بازار سیاه بود. دانشمند هسته‌ای برجسته پاکستانی، که پدر بمب اتمی پاکستان شناخته می‌شود، از طریق شبکه تامین تجهیزات هسته‌ای خود در دبی (امارات متحده عربی) تجهیزات سانتریفیوژ به ایران فروخت.

محمد البرادعی، مدیر کل آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، در گزارش ۱۵ نوامبر ۲۰۰۴ خود به شورای حکام نوشت: «ایران در سال ۱۳۶۶ از طریق شبکه مخفی تامین تجهیزات، نقشه‌های سانتریفیوژ P-1 را همراه با نمونه‌هایی از قطعات سانتریفیوژ دریافت کرد.» (IAEA, 2004)

گزارش‌های آژانس و بیانیه‌های رسمی دولت جمهوری اسلامی ایران، که مقام‌های بلندپایه آن را تایید کرده‌اند، نشان می‌دهد برنامه تحقیق و توسعه و آزمایش سانتریفیوژها در سال ۱۳۶۷ در مرکز تحقیقات هسته‌ای تهران آغاز شد.^۱

از آنجایی که جمهوری اسلامی ایران گزینه خودکفایی را دنبال می‌کرد، در اندیشه بومی‌سازی ساخت قطعات سانتریفیوژ بود تا بتواند یک راه تضمین‌شده برای تامین دستگاه‌ها و قطعات مورد نیاز برنامه غنی‌سازی صنعتی خود فراهم کند.

اما کارشناسان ایرانی در این راه با گرفتاری‌ها و دردسرهای فراوانی روبرو شدند. نقشه‌های سانتریفیوژ P-1 فاقد جزئیات فنی لازم برای کپی‌برداری و مهندسی معکوس بودند. دیدارهای پی

۱. سخنان محمد سعیدی، معاون وقت سازمان انرژی اتمی ایران، در دیدار با نویسنده مسئول مقاله در ۱۰ مرداد ۱۳۸۴، در حاشیه همایش «فن‌آوری هسته‌ای ایران، نماد اراده ملی» در تهران.

در پی بعدی با اعضای شبکه مخفی به دانشمندان ایرانی کمک کرد نقشه‌های کامل تری دریافت کنند. آنها سرانجام توانستند با مهندسی معکوس سانتریفیوژ بومی تولید کنند و نام آن را IR-1 گذاشتند. "IR" مخفف نام جمهوری اسلامی (Islamic Republic) است.

اما دانشمندان ایرانی تا راه‌اندازی بی‌دردسر و کارکرد روان سانتریفیوژهای بومی با چالش‌های بی‌شماری روبرو بودند. در روزهای نخست، سانتریفیوژهای ساخت ایران پیاپی خراب می‌شدند و از کار می‌افتادند. از کار افتادن سانتریفیوژها به این دلیل بود که کارشناسان، هنگام مونتاژ دستگاه‌ها، با دستان خالی کار می‌کردند و اثر انگشت آنها روی قطعات باقی می‌ماند. همین وزن ناچیز باقی مانده از اثر انگشت کافی بود تا توازن دستگاه سانتریفیوژ هنگام چرخش در سرعت بالا را بر هم زند و از کار بیندازد.

به گفته غلامرضا آقازاده، معاون وقت رئیس‌جمهور و رئیس سازمان انرژی اتمی ایران، «همین جرم‌های کوچک کافی بود تا توازن دستگاه را در دور ۱۲۰۰۰ برهم زند و نابود کند. وقتی می‌گوئیم ماشین نابود شد منظور این است که دستگاه تبدیل به پودر شد»^۱.

سانتریفیوژ IR-1، که نخستین نسل از سانتریفیوژهای ساخت ایران است، ۶۴۰۰۰ دور در دقیقه - نزدیک به سرعت صوت - می‌چرخد تا بتواند اورانیوم-۲۳۸ (که سنگین‌تر و شکافت‌ناپذیر است) را از اورانیوم-۲۳۵ (که سبک‌تر و شکافت‌پذیر است) جدا کند. نیروی گریز از مرکز سبب می‌شود که اورانیوم سنگین‌تر به سوی دیواره‌ها پرتاب شده و اورانیوم سبک‌تر شکافت‌پذیر، که برای تولید انرژی یا ماده اصلی بمب اتم به کار می‌رود، در وسط سانتریفیوژ جمع شود و بدین گونه امکان جداسازی آنها فراهم می‌شود.

دستیابی به این فن‌آوری کلید رسیدن به توانمندی تولید سوخت هسته‌ای یا مواد لازم برای بمب اتمی اورانیومی است.

علی اکبر لایقی، مشاور امور بین‌الملل رهبر جمهوری اسلامی ایران و وزیر خارجه پیشین، مدعی است او نخستین سانتریفیوژ را در سال ۱۳۶۵ به ایران آورد. به گفته وی، او با یک هواپیمای

۱. سخنان آقازاده در دیدار با نویسنده مسئول مقاله در شهریور ۱۳۸۵. مشابه این سخنان همان زمان از شبکه‌های صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران پخش شد.

اختصاصی به اسلام آباد سفر کرد و شخصا نخستین دستگاه سانتریفیوژ را دریافت کرد. (پنجره، ۱۳۸۹)

سال‌ها گذشت تا برنامه غنی‌سازی اورانیوم به پختگی برسد و جمهوری اسلامی ایران بتواند نسل‌های پیشرفته‌تر سانتریفیوژ را تولید کند و بکار گیرد. ایران گزینه غنی‌سازی اورانیوم در مقیاس صنعتی، یعنی نهفتگی هسته‌ای با درجه بالا، را برگزید. نشانه اثبات آن وجود تاسیسات غنی‌سازی اورانیوم نطنز است.

تاسیسات غنی‌سازی اورانیوم نطنز دو مجموعه را در درون خود جای داده است: ۱- «تاسیسات غنی‌سازی سوخت آزمایشی»^۱، که روی زمین ساخته شده است، و ۲- «تاسیسات غنی‌سازی سوخت»^۲، که در مقیاس صنعتی و در زیر زمین بنا شده است.

«تاسیسات غنی‌سازی سوخت آزمایشی» ۶ آبشار ۱۶۴ سانتریفیوژی را (نزدیک به ۱۰۰۰ سانتریفیوژ) در خود جای داده اما «تاسیسات غنی‌سازی سوخت»، که دارای دو سالن بزرگ A و B است، برای جاگیری ۵۴۰۰۰ سانتریفیوژ طراحی شده است.^۳

به گفته اکبر هاشمی رفسنجانی، رئیس وقت مجمع تشخیص مصلحت نظام و رئیس جمهور پیشین، تحریم‌ها و محدودیت‌های اعمال شده از سوی غرب جمهوری اسلامی ایران را وادار به «مخفی‌کاری» کرد چون چاره‌ای جز تامین تجهیزات مورد نیاز خود از بازار سیاه نداشت. «اگر در گذشته دچار محرومیت‌ها و تحریم‌ها نبودیم و برای تهیه چیزهایی که آنها دو منظوره تلقی می‌کنند، مشکلی نداشتیم، هیچ وقت چیزی را مخفی نمی‌کردیم، اعلام می‌کردیم و علنی می‌گفتیم. اما برای خریدن یک فلز یا مثلاً یک قطعه مشکل داشتیم و اگر به بازار می‌رفتیم، به ما نمی‌دادند.» (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۳)

البرادعی، در کتاب خاطراتش «عصر فریب: دیپلماسی اتمی در دوران خیانت»، می‌نویسد: «با توجه به تاریخ خود، ایرانیان پافشاری می‌کردند که فعالیت‌های آنها قابل توجیه بوده‌اند ... در باره پنهان‌کاری‌های گذشته، آنها بر این نکته پای می‌فشردند که چنین کاری ضروری بود: تحریم‌های

1. Pilot Fuel Enrichment Plant (PFEP)

2. Fuel Enrichment Plant (FEP)

۳. مشاهدات نویسنده مسئول مقاله و توضیحات غلامرضا آقازاده، معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان انرژی

اتمی ایران، در درون تاسیسات غنی‌سازی نطنز در روز ملی فن‌آوری هسته‌ای در تاریخ ۲۰ فروردین ۱۳۸۶

اعمال شده از سوی آمریکا و هم پیمانانش علیه آنها هر گونه واردات اقلام هسته‌ای از جمله فن آوری هسته‌ای صلح آمیز را ممنوع کرده بود ... آنها تاکید می‌کردند که پنهان نگه داشتن برنامه تا آنجایی که ممکن بود یک اقدام ضروری بود.» (ElBaradei, 2011)

پ) چرا جمهوری اسلامی ایران راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» را برگزیده است؟ ساختار نظام بین‌الملل چه در دوران دو قطبی و چه در زمانی که بلوک شرق فروپاشید و در آغاز گونه‌ای تک قطبی گذرا و سپس نوعی دوران تحول در قطب‌بندی را به خود دید، ایران را به عنوان یک کشور انقلابی که خواهان تغییر در ساختار نظام بین‌الملل است زیر فشار قرار داد. ایران به عنوان یک دولت تجدیدنظرطلب مخالف هژمونی و نظم لیبرال آمریکایی است. چالش با بزرگترین قدرت نظامی جهان در دوره تک قطبی - و حتی در دوره کنونی گذار به نظم چندقطبی - پرهزینه است. اما جمهوری اسلامی کوشیده است از هزینه‌های تقابل با آمریکا کم کند.

کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ که با طراحی و پشتیبانی مالی و اجرایی سرویس اطلاعاتی بریتانیا و «سیا» (به عنوان نخستین دخالت آژانس اطلاعات مرکزی در خارج از آمریکا) و همراهی بخشی از ارتش شاهنشاهی ایران انجام شد دولت قانونی محمد مصدق را سرنگون کرد. گردانندگان این کودتا نخست ایران را در آشوب فرو بردند و سرانجام راه را برای انجام کودتا، سرنگونی دولت مصدق و بازگرداندن محمدرضا پهلوی به قدرت هموار کردند. (Gasiowski, 1987) این کودتا تاثیری بس شگرف بر روان و ذهنیت نخبگان و مردم ایران داشت و روابط ایران با دولت ایالات متحده - که پس از جنگ جهانی دوم به قدرت هژمون تبدیل شده بود - را زهر آگین کرد. بر پایه اسناد سری از طبقه بندی خارج شده و منتشر شده از سوی «دفتر ملی بایگانی و مدارک آمریکا»^۲، دولت ایالات متحده در طول جنگ عراق علیه ایران کمک‌های گسترده اطلاعاتی، نظامی و سیاسی، از جمله ارائه نقشه‌ها و عکس‌های ماهواره‌ای از محل تجمع و همچنین تحرکات نیروهای نظامی ایران، به ارتش عراق کرد که هدف آن جلوگیری از شکست عراق در میدان جنگ بود. این در حالی بود که آمریکا پیشاپیش می‌دانست صدام علیه نیروها و مردم غیرنظامی ایران از سلاح‌های شیمیایی استفاده کرده است. (Harris and Aid, 2013)

۱. آمریکایی‌ها کودتای ۲۸ مرداد را «عملیات آژاکس» (Operation Ajax) نام‌گذاری کردند.

2. U.S. National Archives and Records Administration

قدرت‌گیری نومحافظه‌کاران در آمریکا و گنجاندن نام ایران، به همراه عراق و کره شمالی، در فهرست «محور شرارت» از سوی «جورج دابلیو بوش»، رئیس‌جمهور وقت، در سخنرانی ۲۹ ژانویه سال ۲۰۰۲ با وجود همکاری ایران با آمریکا در حمله به افغانستان (رضایی، ۱۳۹۶) این نگرانی را در میان نخبگان ایرانی پدید آورد که آمریکا در پی برخورد با ایران است.

افشای فعالیت‌های هسته‌ای ایران در مرداد ۱۳۸۱، حمله آمریکا به عراق در اسفند همان سال و تصویب قطعنامه در شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی علیه ایران در شهریور ۱۳۸۲ نگرانی نخبگان ایران را دوچندان کرد. «برای امنیت کشور تهدیداتی استشمام می‌شد ... پرونده بوی امنیتی می‌داد.» (روحانی، ۱۳۹۰)

تصمیم شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در ۱۵ بهمن ۱۳۸۴ مبنی بر ارسال پرونده هسته‌ای ایران به شورای امنیت سازمان ملل فشار دیگری از سوی ساختار نظام بین‌الملل بر ایران بود و این درک را به استراتژیست‌های ایرانی داد که جمهوری اسلامی باید به روند عقب‌نشینی در چارچوب توافق سعدآباد در سال ۱۳۸۲ (تعلیق غنی‌سازی) پایان دهد و غنی‌سازی اورانیوم را از سر گیرد چون عقب‌نشینی ایران مایه پیشروی طرف مقابل شده بود.

اعمال تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت سازمان ملل علیه ایران پس از ارسال پرونده هسته‌ای به این شورا ادراک نخبگان ایرانی را بیش از پیش تقویت کرد که ایران باید توان هسته‌ای خود را افزایش دهد تا با دست پر پا به مذاکرات احتمالی با قدرت‌های بزرگ بگذارد.

مخالفت با نظم لیبرالی، تضاد منافع با آمریکا و هم‌پیمانان آن، تهدیدهای نظامی، تحریم‌های اقتصادی و فشارهای سیاسی ایران را وادار کرد برای تامین امنیت و منافع خود تصمیم‌گیری کند. این تصمیم‌گیری‌ها عمدتاً تحت تأثیر ساختار نظام بین‌الملل از یک سو و ادراک نخبگان ایران از سوی دیگر است. ساختار نظام بین‌الملل ایران را وادار به واکنش و چاره‌جویی می‌کند. برای نمونه، ایران نمی‌توانست در برابر حمله نظامی عراق یا در برابر ترور سردار قاسم سلیمانی به دست آمریکا واکنش نشان ندهد.

بنابراین، ساختار نظام بین‌الملل و ادراک نخبگان استراتژیست‌های ایران را به این باور رساند که جمهوری اسلامی نیازمند آن است که راهبرد نظامی خود را بر پایه «بازدارندگی» و «دفاع رو به جلو» بنا کند (Ajili & Rouhi, 2019) که هدف آن جلوگیری از جنگ و تامین صلح

می‌باشد. استراتژی «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» بخشی از راهبرد کلان بازدارندگی ایران به شمار می‌رود که برگرفته از ادراک نخبگان و تجربه عینی ایران در جنگ با عراق و تاثیر فشار ساختار نظام بین‌الملل (عمدتاً تقابل با آمریکا و رژیم صهیونیستی) بوده است.

بسیاری بر این گمانند که دولت‌ها تنها زمانی می‌توانند از مزایای بازدارندگی هسته‌ای برخوردار شوند که سلاح هسته‌ای تولید کرده و زرادخانه اتمی در اختیار داشته باشند چون می‌توانند فوراً واکنش نشان دهند و در برابر حمله اتمی دشمن با سلاح هسته‌ای مقابله به مثل کنند.

جنگ‌افزارهای اتمی به دلیل قدرت ویرانگری بسیار بالا، می‌توانند از یورش نظامی رقیب جلوگیری کنند. با برخورداری از سلاح‌های هسته‌ای، یک قدرت اتمی می‌تواند مهاجم را با این تهدید روبرو کند که حتی اگر مهاجم دست به ضربه غافلگیرانه اول بزند، کشور مدافع در ضربه انتقامی دوم^۲ می‌تواند خسارت غیرقابل تحمل به او وارد کند. از آنجایی که هزینه جنگ هسته‌ای بسیار بالاست، هیچ کدام از قدرت‌های اتمی حاضر نیستند پا در چنین جنگ هولناکی بگذارند چون هیچ کدام نمی‌خواهند دست به خودکشی بزنند و وارد جنگ باخت - باختی شوند که به نابودی هر دو می‌انجامد.

اما این پژوهش در بررسی‌های خود دریافته است کشورهای غیر اتمی، که دانش و توانایی فنی ساخت سلاح هسته‌ای را در اختیار دارند، نیز می‌توانند از تجاوز نظامی دشمن جلوگیری کنند.

کشوری که از «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» برخوردار است بدون ساخت بمب اتم بازدارندگی پدید آورده است چون دانش، مواد هسته‌ای شکافت‌پذیر و فن‌آوری مورد نیاز برای تولید بمب را در اختیار دارد و می‌تواند تهدید کند چنانچه مورد حمله نظامی دشمن قرار گیرد بی‌درنگ برنامه هسته‌ای خود را به سوی ساخت بمب اتمی تغییر مسیر خواهد داد. اما آن کشور، اگر مورد حمله نظامی قرار نگیرد، به سوی ساخت بمب گام بر نخواهد داشت. بنابراین، کشور مهاجم پیش از حمله دو بار خواهد اندیشید چون نمی‌خواهد که کشور مدافع به سلاح هسته‌ای دست یابد.

هرچند کشوری که دارای «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» است نمی‌تواند فوراً با سلاح هسته‌ای به دشمن پاسخ دهد اما برخورداری از «ظرفیت گریز هسته‌ای»^۳ - مدت زمان لازم برای دستیابی به

1. First strike
2. Second strike
3. Nuclear Breakout Capacity

مقدار کافی مواد شکافت‌پذیر هسته‌ای درجه تسلیحاتی ۱ - خود به خود بازدارندگی پدید می‌آورد و دشمن را از حمله باز می‌دارد.

البرادعی، مدیر کل وقت آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، ۵ دسامبر ۲۰۰۴ در گفت‌وگو با روزنامه نیویورک تایمز گفت: «من آنها را کشورهای دارنده جنگ‌افزارهای نهفته می‌نامم. این توصیف با وضعیت بسیاری از کشورهای دارنده این دانش همخوانی دارد. تنها کلید، داشتن مواد شکافت‌پذیر است. اگر شما واقعا باهوش باشید، نیازی ندارید که جنگ‌افزار هسته‌ای بسازید. کافی است شما توانمندی فراهم کنید. و این کار بهترین بازدارندگی است.» (Sanger, 2004)

البرادعی در کتاب خاطراتش می‌گوید: «بهترین خوانش من این است که برنامه هسته‌ای ایران، از جمله غنی‌سازی، برای ایران ابزاری برای رسیدن به هدف بوده است. تهران مصمم است به عنوان یک قدرت منطقه‌ای شناخته شود. این به رسمیت شناخته شدن، از نگاه آنها، ارتباط نزدیکی با دستیابی به یک معامله بزرگ با غرب دارد. حتی اگر قصد (ایران) توسعه تسلیحات هسته‌ای نباشد، دستیابی موفقیت‌آمیز به چرخه کامل سوخت هسته‌ای، از جمله غنی‌سازی، پیام قدرت به همسایگان ایران و جهان می‌فرستد که نوعی بیمه در برابر حمله است.» (ElBaradei, 2011)

فن‌آوری هسته‌ای پیشرفته، کشور دارنده را در آستانه دستیابی به سلاح هسته‌ای قرار می‌دهد و این توانمندی مایه هراس رقیب یا دشمن می‌شود. این توانمندی بازدارنده است چون رقیب می‌ترسد اگر به کشور دارنده این فن‌آوری حمله کند، او با سرعت به سوی ساخت بمب اتمی خواهد رفت و در مدت زمان نسبتاً کوتاهی به یک قدرت اتمی تبدیل خواهد شد زیرا پیشاپیش همه ابزار لازم برای ساخت بمب را دارد. اما کشوری که از چنین توانمندی برخوردار نیست - کشورهایایی که تنها رآکتورهای اتمی دارند یا از توان غنی‌سازی اورانیوم یا فراوری پلوتونیوم در مقیاس آزمایشگاهی برخوردارند یا هیچ‌کدام را ندارند - باید کار را از صفر آغاز کنند و تهدید آنها برای رفتن به سوی ساخت سلاح اتمی معتبر نخواهد بود.

بسیاری از کارشناسان و دولت‌ها این استدلال را پذیرفته‌اند. «شیگرو ایشیبا»، وزیر اسبق دفاع ژاپن، می‌گوید: «من فکر نمی‌کنم ژاپن نیازی به داشتن تسلیحات هسته‌ای داشته باشد، اما حفظ

۱. ظرفیت گریز هسته‌ای یعنی از زمانی که یک کشور تصمیم سیاسی برای ساخت بمب بگیرد تا زمانی که مواد لازم برای ساخت یک بمب اتمی را تولید کند.

رآکتورهای تجاری مان مهم است زیرا به ما امکان می‌دهد که در زمان کوتاه کلاهک هسته‌ای تولید کنیم.» (Roehrig, 2017)

همین برآورد - در کنار احساس تهدید و افزایش معمای امنیت - رزم‌تدبیرگران ایران را به این باور رساند که «راهبرد بازدارندگی هسته‌ای نهفته» بهترین گزینه برای جمهوری اسلامی است چون از یک سو بازدارندگی پدید می‌آورد و از سوی دیگر مغایرتی با پیمان «ان‌پی‌تی» و فتوای رهبری ندارد.

وانگهی، تنهایی جمهوری اسلامی ایران و کسب تجربه‌های عینی و واقعی جنگ هشت ساله با عراق رزم‌تدبیرگران ایرانی را متقاعد ساخت «کشوری که قوی‌تر و دارای قدرت است، موفق‌تر بوده و حرف آخر را می‌زند» و در نتیجه «توسعه دانش و توان هسته‌ای صلح‌آمیز ایران بر ماهیت و کیفیت توازن قدرت، مناسبات سیاسی با کشورهای خلیج فارس و امنیت منطقه‌ای به تناسب تاثیرگذار بوده است.» (اسدی، ۱۳۸۶) دستیابی ایران به فن‌آوری هسته‌ای در این چارچوب قابل فهم است.

فریدون عباسی، رئیس پیشین سازمان انرژی اتمی ایران و عضو کنونی کمیسیون انرژی مجلس شورای اسلامی، می‌گوید: «اورانیوم غنی شده نباید در سطح ۶۰ درصد باشد. باید بالای ۹۰ درصد غنی کنیم، هم برای تحقیقات علمی هم برای ساخت سوخت پیشران‌های هسته‌ای برای زیردریایی‌ها. اینها را باید علنی و تحت نظارت آژانس انجام بدهیم ... طرف‌های مقابل باید از وجود پلوتونیوم در ایران بترسند ولی ما پلوتونیوم را برای تولید انرژی می‌خواهیم، نه ساخت سلاح.» (عباسی، ۱۴۰۱)

هزینه‌های تبدیل شدن یک کشور به قدرت هسته‌ای دارای زرادخانه اتمی، به ویژه کشوری که عضو «ان‌پی‌تی» است، بسیار زیاد است چون با تولید سلاح هسته‌ای تعهدات خود را نقض کرده و به عنوان یک کشور یاغی شمرده خواهد شد اما هزینه‌های تبدیل شدن به «قدرت هسته‌ای نهفته» ناچیز است، هرچند در مورد ایران به دلایل گوناگون سیاسی، نه فنی، هزینه زیادی داشته است.

ت) تأثیر راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

«بازدارندگی هسته‌ای نهفته» نمی‌تواند جای زرادخانه اتمی را بگیرد چون کشور مدافع نمی‌تواند فوراً و بلافاصله با کلاهک اتمی به دشمن پاسخ دهد. فاصله میان تصمیم به ساخت بمب و مجازات دشمن راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» را تضعیف می‌کند و یکی از کاستی‌های آن به شمار می‌رود.

هرچند «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» به اندازه داشتن یک زرادخانه هسته‌ای مفید نیست اما در کاهش خطر جنگ تمام‌عیار موثر است و بسیار بهتر از شرایطی است که یک کشور از توان ساخت زود هنگام سلاح اتمی برخوردار نباشد.

در این میان، شماری از اندیشمندان و پژوهشگران روابط بین‌الملل راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» را کم‌اهمیت می‌شمارند. «کنت والتز» می‌گوید: «یک نیروی هسته‌ای نهفته در بهترین شرایط در داخل یک بازدارنده لرزان است و در خارج اعتباری ندارد.» (Waltz, 1997) هدف از بازدارندگی جلوگیری از جنگ است. بازدارندگی متقاعد کردن رقیب یا دشمن نسبت به این است که هزینه رفتار او از منافعش بیشتر است. بنابراین، بازدارندگی منصرف کردن دشمن از اقدامی است که شما نمی‌خواهید او انجام دهد. برخورداری از زرادخانه اتمی بازدارندگی نهایی فراهم می‌کند و هزینه برای متجاوز را غیرقابل تحمل می‌کند و نهفتگی هسته‌ای با درجه کمتری دشمن را از حمله تمام‌عیار نظامی منصرف می‌کند. اما هیچ‌کدام از آنها جلو حملات کمتر خشونت‌آمیز مانند خرابکاری، درگیری‌های محدود، بمب‌گذاری، حملات سایبری، تحریم‌های اقتصادی و ... را نمی‌گیرند.

«دسترسی به انرژی هسته‌ای، به عنوان یک پارادایم، باعث انبساط و انقباض مرزهای ژئوپلیتیکی ایران شده و چالش‌های ژئوپلیتیکی و سیاسی ایران را در منطقه خلیج فارس - که در نیم قرن اخیر تابعی از کاهش یا افزایش قدرت ملی و وزن ژئوپلیتیکی ایران بوده است، متحول کرده است.» (احمدی‌پور و همکاران، ۱۳۹۲)

این باور به شکل فراگیر وجود دارد که «کسب دانش صلح‌آمیز هسته‌ای توسط ایران و پیش‌بینی دیگر موفقیت‌های آن نقش مهمی در تغییر توازن قدرت در منطقه خلیج فارس و

خاورمیانه به سود این کشور داشته است ... گسترش میل دستیابی به تکنولوژی و علم تولید چرخه سوخت هسته‌ای به این سبب است که هر کشوری که چنین تکنولوژی را کسب نماید حتی در صورت استفاده صلح‌آمیز توانایی تبدیلی این فن‌آوری را برای بمب اتم دارد. پس کشوری که دارای چنین فن‌آوری است با هر نظام سیاسی غیردموکراتیک و اقتصادی حتی ضعیف و با هر نظام اجتماعی و فرهنگی غیرمنسجمی توانایی ایستادگی در برابر ایالات متحده را پیدا خواهد کرد.» (آدمی و کشاورز مقدم، ۱۳۹۳)

راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» در کاهش خطر جنگ علیه جمهوری اسلامی ایران موثر بوده است. برخورداری از نهفتگی هسته‌ای جایگاه منطقه‌ای و جهانی آن را بالا برد و غرب را، که در دولت «بوش» به دنبال برچیدن صنعت غنی‌سازی از خاک ایران بود، نه تنها وادار کرد با جمهوری اسلامی از در مذاکره درآید بلکه غنی‌سازی (زیر ۵ درصد) در خاک ایران را بپذیرد. «اگر جمهوری اسلامی ایران اورانیوم غنی شده در دست نداشت، آمریکا حاضر به مذاکره با ما نمی‌شد. توانمندی ما در غنی‌سازی اورانیوم واشنگتن را وادار کرد که با ما مذاکره کند.»^۱

«باراک اوباما»، رئیس‌جمهور وقت آمریکا، در همایش سالانه «سابان» در موسسه بروکینگز، در سخنانی پذیرفت که نهفتگی هسته‌ای بالای ایران چاره‌ای جز مذاکره برای آمریکا باقی نگذاشت. «اگر من گزینه‌ای می‌داشتم؛ اگر ما می‌توانستیم گزینه‌ای فراهم کنیم که در آن ایران تک‌تک پیچ و مهره‌های برنامه هسته‌ای‌اش را برچیند و احتمال داشتن برنامه هسته‌ای را برای همیشه فراموش کند و از همه توانمندی‌های نظامی‌اش نیز دست بردارد، این گزینه را در پیش می‌گرفتم. من می‌خواهم مطمئن شوم که همه متوجه این موضوع شده‌اند که این گزینه خاص در دسترس نیست.» (Obama, 2013)

به ادعای عباس عراقچی، معاون حقوقی و بین‌المللی وقت وزیر امور خارجه ایران، خطر جنگ در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ (دوران بوش) زیاد بود اما پس از انباشت مواد غنی‌شده این خطر کم شد. به گفته او «شب‌هایی بود ... که ما هر شب با این نگرانی بودیم که فردا صبح ممکن است تمام امکانات لازم برای حمله به ایران را دورتادور ایران چیده باشند. در جلساتی، دوستان نظامی روی

۱. سخنان مهدی محمدی، عضو تیم مذاکره‌کننده هسته‌ای ایران، در دیدار با نویسنده مسئول مقاله در حاشیه مذاکرات هسته‌ای

ایران با کشورهای ۵+۱ در مسکو در تاریخ ۲۹ خرداد ۱۳۹۱

نقشه پایگاه‌هایی که وجود دارد را توضیح می‌دادند چه هواپیماهایی را در چه پایگاه‌هایی مستقر کردند و حمله به ایران فقط به اراده سیاسی مانده بود که تصمیم بگیرند و بزنند.» (خبرگزاری آریا، ۱۳۹۴)

تجربه دیگر کشورهای دارنده نهفتگی هسته‌ای بالا نیز نشان می‌دهد که این راهبرد از جنگ تمام‌عیار جلوگیری کرده است.

پاکستان، پیش از آن که آزمایش اتمی خود را در ۲۸ می ۱۹۹۸ انجام دهد در دوران نهفتگی هسته‌ای به سر می‌برد. آزمایش اتمی پاکستان واکنش به آزمایش اتمی هند در ۱۱ و ۱۳ می ۱۹۹۸ بود. بدون برخورداری از نهفتگی هسته‌ای بالا، پاکستان نمی‌توانست آزمایش اتمی هند را در کمتر از سه هفته تلافی کند.

«مشاهد حسین»، وزیر اطلاعات وقت پاکستان، بر این باور بود که آزمایش اتمی پاکستان خطر جنگ را از سر این کشور دور کرد و به حفظ تمامیت ارضی آن انجامید. به گفته او «چاره‌ای برایمان نمانده بود بجز این که توانمندی بالقوه ساخت سلاح هسته‌ای خودمان را به بالفعل تبدیل کنیم و با تبدیل شدن به یک قدرت اتمی از موجودیت و امنیت ملی‌مان پاسداری کنیم.»

او پیشنهاد دولت «بیل کلینتون» در باره ارائه مشوق‌های اقتصادی آمریکا در برابر خودداری پاکستان از آزمایش اتمی را رد کرد و گفت: «هیچ بهای اقتصادی برای امنیت وجود ندارد. ما آماده‌ایم پیامدهای اقتصادی آزمایش اتمی را بپذیریم. این بهایی است که برای امنیت، استقلال و آزادی‌مان پرداخت می‌کنیم.»^۱

از آنجایی که دارنده نهفتگی هسته‌ای می‌تواند در شرایط اضطرار در مدت زمان کوتاهی بمب اتمی بسازد تا اندازه زیادی از جنگ تمام‌عیار رقیب جلوگیری می‌کند.

رژیم صهیونیستی به کنار مرزهای جمهوری اسلامی ایران (کردستان عراق و جمهوری آذربایجان) آمده است تا برای خود عمق استراتژیک پدید آورد. عادی‌سازی روابط اسرائیل با بحرین و امارات نیز معادلات امنیتی در منطقه را دگرگون کرده است. و اگر، به هر دلیلی، رژیم

۱. سخنان مشاهد حسین، وزیر اطلاعات پاکستان، در دیدار با نویسنده مسئول مقاله در اردیبهشت ۱۳۷۸، چند ماه پس از آزمایش اتمی پاکستان، در اسلام‌آباد

صهیونیستی به گزینه نظامی روی آورد، جمهوری اسلامی باید از آمادگی ساخت سلاح اتمی در کوتاه‌ترین زمان ممکن برخوردار باشد.

«کنت والتز»، اندیشمند نئورئالیست آمریکایی، در مقاله خود با عنوان «چرا ایران باید به بمب برسد»^۱، بر این باور است که دلیل اصلی تنش در خاورمیانه نبود توازن قدرت است چون اسرائیل مجهز به سلاح اتمی است اما رقیب آن ایران به چنین ابزاری مجهز نیست. او می‌گوید قدرت نیازمند توازن است و انحصار سلاح هسته‌ای در دست اسرائیل به بی‌ثباتی در خاورمیانه دامن زده است. بنابراین، مادام که این توازن برقرار نباشد، خاورمیانه روی آرامش به خود نخواهد دید. به همین دلیل، یک ایران مجهز به سلاح اتمی ثبات در خاورمیانه را تقویت خواهد کرد، نه اینکه بی‌ثبات کند، چون توازن قدرت برقرار خواهد شد. (Waltz, 2012)

از آنجایی که توازن قدرت برقرار نبود، جمهوری اسلامی ایران عمق استراتژیک خود را گسترش داد و با تقویت «جبهه مقاومت» توان بازدارندگی خود در برابر رژیم صهیونیستی را بالا برد. اما دگرگونی در روابط اسرائیل و شماری از دولت‌های عرب منطقه، محیط امنیتی را دگرگون کرده است.

تغییر در محیط امنیتی رهبران جمهوری اسلامی را وادار می‌کند که راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» را متناسب با شرایط به روزرسانی کنند. افزایش تهدیدها این پیام را به نخبگان ایرانی می‌فرستد که آنها باید جمهوری اسلامی را به «قدرت هسته‌ای در آستانه» (بالاترین مرحله نهفتگی هسته‌ای) تبدیل کنند و گزینه استراتژیک در اختیار رهبری نظام قرار دهند تا - اگر موجودیت یا منافع حیاتی کشور در معرض خطر جدی قرار گیرد و در شرایط اضطرار «اراده سیاسی» برای رفتن به سوی ساخت سلاح هسته‌ای پدید آید - بتوانند خواست رهبری کشور را عملی کنند.

بنابراین، راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» تنها یک ابزار برای امتیازگیری در میز مذاکره نیست بلکه جمهوری اسلامی واقعا به دنبال پدید آوردن بازدارندگی هسته‌ای نهفته با هدف تامین امنیت ملی خود است.

1. Why Iran Should Get the Bomb

اما ادبیات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران عموماً با راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» همخوانی ندارد. بسیاری از مقامات و نخبگان در جمهوری اسلامی، احتمالاً با هدف زدودن اتهام غربی‌ها مبنی بر تلاش تهران برای دستیابی به سلاح هسته‌ای، همواره پافشاری می‌کنند که جمهوری اسلامی ایران هرگز و در هیچ شرایطی دست به ساخت سلاح اتمی نخواهد زد. این ادبیات سیاسی از ارزش راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» می‌کاهد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که تضمین دادن، حتی کلامی، به دشمن یا رقیب مبنی بر اینکه جمهوری اسلامی ایران هرگز دست به ساخت سلاح هسته‌ای نخواهد زد دادن امتیاز رایگان به دشمن است و از قدرت امتیازگیری ایران در میز مذاکره نیز می‌کاهد. اما دنبال کردن سیاست «ابهام هسته‌ای» در ادبیات سیاسی به افزایش قدرت امتیازگیری می‌انجامد و توان بازدارندگی را بالا می‌برد.

ث- شرایط کامیابی راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته»

راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» تا زمانی بازدارنده است که چند شرط را داشته باشد:

۱- توانایی کشور مدافع در ساخت بالقوه سلاح اتمی باید معتبر و باورپذیر باشد. به سخنی دیگر، توانمندی کشور مدافع در ساخت بالقوه سلاح هسته‌ای باید به شکل ملموس اثبات شده باشد و دشمنان آن متقاعد شده باشند که کشور مدافع به راستی از «ظرفیت گریز هسته‌ای» برخوردار است و اگر مورد حمله قرار گیرد واقعا می‌تواند تهدید خودش را عملی کند. اگر کشور مدافع از توانایی تولید مواد شکافت‌پذیر هسته‌ای مورد نیاز بمب اتمی در مدت زمان کوتاه برخوردار نباشد، تهدید آن معتبر نخواهد بود و بر رفتار کشور مهاجم تأثیر نخواهد گذاشت.

راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» زمانی کارآیی دارد که به کلی سری نباشد. اگر کشور مهاجم هیچ آگاهی از توانمندی هسته‌ای کشور مدافع نداشته باشد، این راهبرد تأثیری در رفتار مهاجم نخواهد داشت. بنابراین، دشمن باید تا یک اندازه معینی از توانمندی هسته‌ای کشور مدافع آگاه باشد اما مدافع نباید به اندازه‌ای اطلاعات فاش کند که برنامه‌ریزی حمله برای مهاجم را آسان کند.

۲- مسلح شدن کشور مدافع به سلاح هسته‌ای باید برای کشور مهاجم تهدیدی بسیار بزرگ شمرده شود و مهاجم از آن به شدت احساس خطر کند. اگر تبدیل شدن کشور مدافع به یک

قدرت اتمی برای مهاجم اهمیت حیاتی یا استراتژیک نداشته باشد، «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» در برابر مهاجم کارآیی نخواهد داشت. بنابراین، مجهز شدن کشور مدافع به سلاح هسته‌ای باید هزینه بسیار سنگینی به مهاجم تحمیل کند.

۳- کشور مهاجم باید قانع شده باشد که اگر وضعیت موجود حفظ شود، آن کشور هزینه سنگینی پرداخت نخواهد کرد. به سخنی دیگر، کشور مهاجم باید باور کرده باشد که کشور مدافع پا به یک مسابقه تسلیحاتی نگذاشته و قصد ساخت سلاح هسته‌ای در هر شرایطی و به هر قیمتی را ندارد مگر آن که مورد حمله نظامی واقع شود. اگر مهاجم (رژیم صهیونیستی) بر این باور باشد که مدافع (ایران) تصمیم قطعی برای ساخت سلاح هسته‌ای گرفته است و در مرحله نهفتگی باقی نخواهد ماند، مهاجم زودتر دست به کار خواهد شد تا پیش از دستیابی مدافع به بمب اتمی جلو او را بگیرد. در این صورت، مهاجم چه حمله بکند یا نکند، مدافع به سوی ساخت سلاح هسته‌ای خواهد رفت. بنابراین، مهاجم حمله را گزینه بهتری از خویشتن داری خواهد دانست.

۴- هزینه‌های حمله نظامی کشور مهاجم به کشور مدافع باید بیشتر از منافع آن باشد، یعنی کشور مهاجم در «تحلیل هزینه - فایده» باید به این برآورد رسیده باشد که گزینه غیرنظامی منافع بیشتری از حمله نظامی دارد.

۵- کشور مهاجم نباید تصمیم قطعی برای حمله نظامی به کشور مدافع گرفته باشد. اگر مهاجم مصمم به جنگ باشد - حتی اگر هزینه‌های حمله نظامی بیشتر از منافع آن باشد - در آن صورت راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» شکست خواهد خورد.

۶- راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» در پناه تنش‌زدایی، تعامل و داشتن رابطه معمولی با قدرت‌های بزرگ هزینه کمتری دارد و شانس کامیابی آن بیشتر است. اما داشتن روابط خصومت‌آمیز با قدرت‌های بزرگ آن را به یک پروژه پرهزینه و پرخطر تبدیل می‌سازد. فرهنگ «هابزی» به تقابل می‌انجامد اما تنش‌زدایی و تعامل سازنده مایه چیره شدن فرهنگ «کانتی» می‌شود. (احمدی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۷)

بنابراین، داشتن روابط معمولی با قدرت‌های بزرگ احتمال کامیابی این راهبرد (حتی در بلندمدت) را افزون می‌کند و روابط خصمانه با آنها احتمال شکست آن را (حتی در میان‌مدت)

افزایش می‌دهد. مقایسه نوع روابط ایران و دیگر کشورهای دارنده نهفتگی هسته‌ای (آلمان، هلند، ژاپن، برزیل و آرژانتین) با قدرت‌های بزرگ این ادعا را تایید می‌کند. مادام که این شرایط شش‌گانه برقرار باشند، راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» کامیاب خواهد بود اما نبود هر کدام از این شرایط، به ویژه پنج شرط نخست، آن را به احتمال زیاد به شکست خواهد کشاند.

ج- ارزیابی راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» جمهوری اسلامی ایران در برابر آمریکا

ایالات متحده از گسترش سلاح‌های هسته‌ای احساس خطر می‌کند، به ویژه از سوی کشوری که مخالف سیاست‌های اوست. حمله نظامی تمام‌عیار احتمالی آمریکا علیه ایران به احتمال فراوان باعث خواهد شد که جمهوری اسلامی برنامه صلح‌آمیز هسته‌ای خود را کنار بگذارد و برای حفظ بقا خود با شتاب به سوی ساخت سلاح اتمی گام بردارد. این چشم‌انداز دقیقاً برعکس آن چیزی است که آمریکا خواهان آن است.

بنابراین، توانمندی ایران در تولید مواد شکافت‌پذیر هسته‌ای در مقیاس صنعتی آمریکا را از حمله نظامی تمام‌عیار باز می‌دارد. البته توان بومی موشکی و پهپادی، قدرت دریایی، برخورداری از عمق استراتژیک (توان آسیب رساندن به آمریکا در بیرون از مرزهای ایران از طریق گروه‌های نیابتی) از دیگر دلایل کلیدی هستند که آمریکا را در «تحلیل هزینه - فایده» از تجاوز نظامی تمام‌عیار علیه ایران باز داشته است.

راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» در برابر آمریکا تا کنون کارآمد بوده چون پنج شرط اصلی از شروط شش‌گانه گفته شده برقرار بوده‌اند.

دستگاه‌های اطلاعاتی آمریکا در دو دهه گذشته همواره تایید کرده‌اند هیچ نشانه‌ای وجود ندارد که ایران تصمیم به ساخت سلاح هسته‌ای گرفته باشد.

«جیمز کلپر»^۱، مدیر اطلاعات ملی^۲ آمریکا، ۱۱ بهمن ۱۳۹۰ در گزارش سالیانه خود به کمیته اطلاعاتی سنا گفت ایران توانایی ساخت جنگ افزار هسته‌ای را دارد اما هنوز تصمیم نگرفته است پا در این راه گذارد. به گفته او «این پیشرفت‌های فنی ارزیابی ما را تقویت می‌کند که ایران از

1. James Clapper
2. Director of National Intelligence

ظرفیت علمی، فنی و صنعتی برخوردار است که سرانجام تسلیحات هسته‌ای تولید کند. این امر باعث می‌شود که موضوع اصلی اراده سیاسی آن برای انجام این کار باشد.» (Clapper, 2013) یا «ویلیام بونز»، رئیس سازمان اطلاعات مرکزی (سیا) آمریکا، اخیراً تأیید کرد که «سیا» هیچ مدرکی مبنی بر تصمیم رهبر ایران برای دستیابی به سلاح هسته‌ای ندیده است. (Majeed, 2022) از سوی دیگر، آمریکا خط قرمز خود را «ساخت سلاح هسته‌ای» از سوی ایران اعلام کرده است. هرچند آمریکا در دوران ریاست جمهوری «بوش» در پی برچیدن برنامه هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران بود اما سرانجام در دولت «اوباما» غنی‌سازی در خاک ایران را پذیرفت. آمریکا به ناچار پذیرفته است که با یک ایران مجهز به فن‌آوری غنی‌سازی اورانیوم زندگی کند. بدون برخوردار از این فن‌آوری، آمریکا حتی حاضر به گفت‌وگو با ایران نبود.

«جو بایدن» رئیس جمهور آمریکا، ۳۱ آگوست ۲۰۲۲ اعلام کرد ایالات متحده «هرگز اجازه نخواهد داد که ایران به سلاح هسته‌ای دست یابد.» (Hunnicut and Ayyub, 2022) این خود نشانه آن است که راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» در برابر آمریکا کار کرده است.

البته رهبر جمهوری اسلامی ایران، آیت‌الله سید علی خامنه‌ای، پاسخ آمریکا را پیشتر داده‌اند: «اگر ما می‌خواستیم سلاح هسته‌ای درست کنیم، شما چطور می‌توانستید نگذارید؟ اگر ایران اراده می‌کرد که سلاح هسته‌ای داشته باشد، آمریکا به هیچ وجه نمی‌توانست جلوی او را بگیرد. ما نمی‌خواهیم سلاح هسته‌ای درست کنیم؛ نه به خاطر اینکه آمریکا از این ناراحت می‌شود؛ عقیده خود ما این است. ما اعتقاد داریم که سلاح هسته‌ای جنایت بر بشریت است و نباید تولید شود؛ آنچه هم که در دنیا هست، باید محو شود و از بین برود؛ این عقیده ماست، به شما ربطی ندارد. اگر ما این عقیده را نداشتیم و تصمیم می‌گرفتیم سلاح هسته‌ای درست کنیم، هیچ قدرتی نمی‌توانست جلوی ما را بگیرد.»

چ- ارزیابی راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» جمهوری اسلامی ایران در برابر

اسرائیل

خط قرمز رژیم صهیونیستی در برابر ایران متفاوت از آمریکاست چون محیط امنیتی و ادراک رهبران آنها متفاوت است.

اسرائیل تهدید کرده است نه تنها یک ایران مجهز به زرادخانه اتمی را تحمل نمی‌کند بلکه تبدیل شدن جمهوری اسلامی ایران به یک قدرت هسته‌ای در آستانه یا برخوردار از توانمندی ساخت سلاح اتمی را نیز تحمل نخواهد کرد. رژیم صهیونیستی از یک سو قدرت آمریکا را ندارد و از سوی دیگر بیش از آمریکا از احتمال هسته‌ای شدن ایران احساس خطر می‌کند چون جمهوری اسلامی موجودیت آن را به رسمیت نمی‌شناسد و آن را یک رژیم اشغالگر می‌داند.

رهبران رژیم صهیونیستی عموماً برخوردار شدن ایران از ذخایر اورانیوم غنی شده کافی برای ساخت بالقوه یک سلاح هسته‌ای، به ویژه ۲۰ درصد و بالاتر، را خط قرمز خود می‌دانند. همچنین، آنها جمهوری اسلامی را تهدیدی وجودی برای خود می‌دانند. آنها در باره صلح آمیز بودن برنامه هسته‌ای ایران تردید دارند و بسیاری از رهبران‌شان بر این باورند که جمهوری اسلامی ایران به دنبال دستیابی به سلاح اتمی است اما تا ساخت آن هنوز فاصله دارد. (Kalman, 2013)

البته خط قرمز رژیم صهیونیستی بالا و پایین داشته و شماری از رهبران آنها تولید اورانیوم غنی شده سطح تسلیحاتی (بالاتر از ۹۰ درصد) را مرزی می‌دانند که باید با واکنش نظامی روبرو شود. (Katz, 2022)

اما چالش‌های فنی بی‌شمار مانع اصلی اسرائیل در حمله نظامی به ایران بوده و هستند. جمهوری اسلامی ایران تاسیسات هسته‌ای خود را در سرتاسر سرزمین پهناور خود گسترانیده است و شماری از آنها در اعماق کوه پنهان هستند به گونه‌ای که از هر گونه حمله نظامی متعارف در امان می‌باشند. وانگهی، دوری راه و گذر کردن از سامانه‌های راداری و چندلایه پدافندی ایران چالش‌های فراوانی برای رژیم صهیونیستی پدید آورده‌اند. افزون بر آن، توانایی جمهوری اسلامی ایران در وارد آوردن ضربه دوم و واکنش جبهه مقاومت نیز رژیم صهیونیستی را وادار می‌کند که پیش از تصمیم به حمله دو بار بیندیشد. خرید جنگنده‌های F-35، سفارش هواپیماهای سوخت‌رسان KC-46A و ... بخشی از تلاش‌های رژیم صهیونیستی برای پدید آوردن «تهدید نظامی معتبر» و نزدیک شدن به گزینه نظامی علیه ایران هستند اما برخوردار نبودن رژیم صهیونیستی از عمق استراتژیک و توان جمهوری اسلامی در پاسخگویی همچنان گزینه نظامی را برای اسرائیل تا اندازه زیادی دور از دسترس می‌کند (مگر آن که بتواند آمریکا را در یک جنگ احتمالی با ایران درگیر کند).

بررسی‌های این پژوهش نشان می‌دهد که شرایط شش‌گانه در ارتباط با رژیم صهیونیستی، به ویژه شروط سوم، پنجم و ششم، برقرار نیست یا دست کم نشانه‌هایی از ناسازگاری را نشان می‌دهد. بنابراین، احتمال شکست راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» در بلندمدت در برابر اسرائیل محتمل است.

نتیجه‌گیری

«بازدارندگی هسته‌ای نهفته» - توانایی ساخت سلاح هسته‌ای بدون تولید فیزیکی بمب اتم - می‌تواند در شرایطی از حمله نظامی تمام‌عیار دشمن جلوگیری کند. این باوری است که بخش مهمی از نخبگان ایرانی به آن رسیده‌اند و کنش خود را بر اساس آن طراحی می‌کنند.

کشوری که از فن‌آوری غنی‌سازی اورانیوم یا بازفرآوری پلوتونیوم در مقیاس صنعتی برخوردار باشد به «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» دست یافته و می‌تواند تهدید کند که اگر مورد حمله نظامی قرار گیرد یا منافع حیاتی آن به خطر افتد، در مدت زمان کوتاهی دست به ساخت جنگ‌افزار هسته‌ای خواهد زد.

برخورداری از این توانمندی به قدرت بازدارندگی آن کشور می‌افزاید و این شرایط کاملاً متفاوت با کشوری است که از تاسیسات غنی‌سازی اورانیوم یا بازفرآوری پلوتونیوم برخوردار نیست و توان ساخت سلاح اتمی در مدت زمان کوتاه را ندارد.

واقعیت‌های نظام بین‌الملل و تهدیدها در محیط امنیتی نخبگان را به این برآورد استراتژیک رساند که جمهوری اسلامی ایران برای بالا بردن توان بازدارندگی خود نیازمند راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» - در کنار افزایش قدرت بازدارندگی متعارف - است.

این راهبرد مغایرتی با فتوای رهبری و پیمان «ان‌پی‌تی» ندارد و در عین حال مزایای امنیتی برای جمهوری اسلامی ایران دارد و قدرت بازدارندگی آن در برابر دشمنان را بالا می‌برد. اما «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» یک راهبرد موقت است و با تغییر در ساختار نظام بین‌الملل، دگرگونی در محیط امنیتی یا تغییر در ادراک نخبگان می‌تواند تغییر کند.

از سوی دیگر، راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» تا زمانی بازدارنده است که چند شرط را داشته باشد: ۱- توانایی کشور مدافع در ساخت بالقوه سلاح اتمی باید معتبر و باورپذیر باشد. افزون

بر آن، این راهبرد زمانی کارآیی دارد که سری نباشد و کشور مهاجم تا اندازه معینی از توانمندی هسته‌ای کشور مدافع آگاه باشد. ۲- دستیابی کشور مدافع به سلاح هسته‌ای باید برای کشور مهاجم تهدیدی حیاتی یا استراتژیک شمرده شود ۳- مهاجم باید قانع شده باشد که اگر وضعیت موجود حفظ شود، آن کشور هزینه سنگینی پرداخت نخواهد کرد. ۴- هزینه‌های حمله نظامی مهاجم به مدافع باید بیشتر از منافع آن باشد. ۵- مهاجم نباید مصمم به جنگ باشد (حتی اگر هزینه‌های حمله نظامی بیشتر از منافع آن باشد). ۶- داشتن رابطه متعارف با کانون‌های قدرت کامیابی این راهبرد را افزایش می‌دهد و رابطه خصمانه با آنها احتمال شکست آن را افزون می‌کند. این راهبرد در برابر ایالات متحده آمریکا تا کنون موثر بوده اما با تحول در نظام بین‌الملل و دگرگونی در ادراک نخبگان ایرانی امکان تغییر آن وجود دارد و نشانه‌هایی از احتمال شکست آن در برابر رژیم صهیونیستی پدیدار شده است.

این پژوهش با رویکرد تجویزی پیشنهاد می‌کند که مقامات جمهوری اسلامی ایران از فن‌آوری پیشرفته هسته‌ای برای پدید آوردن بالاترین سطح از «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» بهره ببرند تا احتمال حمله نظامی طرف مقابل را کمتر کنند.

از سوی دیگر، ادبیات سیاسی بسیاری از مقامات و نخبگان با راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» سازگار نیست. اطمینان دادن به دشمن مبنی بر این که جمهوری اسلامی ایران هیچ‌گاه و در هیچ شرایطی دست به ساخت سلاح هسته‌ای نخواهد زد ارزش راهبرد «بازدارندگی هسته‌ای نهفته» را کم می‌کند.

فهرست منابع

- آدمی، علی و الهام کشاورز مقدم (۱۳۹۳)، «قابلیت بازدارندگی هسته‌ای ایران از چشم‌انداز نواقح‌گرایی»، فصلنامه سیاست جهانی، دوره سوم، شماره اول، بهار ۱۳۹۳
- https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_176.html
- احمدی‌پور، زهرا، یحیی میرشکاران و هادی ویسی (۱۳۹۲)، «نقش انرژی هسته‌ای در تغییر وزن ژئوپلیتیکی ایران (با تأکید بر منطقه خلیج فارس)»، مدرس علوم انسانی، برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۷، ش ۱، صفحه ۱-۱۹
- <https://hsmmp.modares.ac.ir/article-21-2981-fa.html>
- احمدی‌نژاد، حمید، عنایت‌الله یزدانی و سعید وثوقی (۱۳۹۷)، «تأثیر هویت نقشی بر راهبردهای تصمیم‌گیری در مورد پرونده هسته‌ای و بازنمایی آن در دوره روحانی»، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۶، بهار ۱۳۹۷
- http://sspp.iranjournals.ir/article_30293.html
- اسدی، بیژن (۱۳۸۶)، «تأثیر توان هسته‌ای ایران بر توازن قدرت، روابط و امنیت منطقه‌ای»، پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۶، بهار ۱۳۸۶
- <https://www.sid.ir/paper/115805/fa>
- بصیرت (۱۳۸۶)، «مناظره خواندنی زیدآبادی، باوند و عسگرخانی»، سایت خبری تحلیلی بصیرت، ۲۲ اردیبهشت ۱۳۸۶
- <https://basirat.ir/fa/news/8240>
- پنجره (۱۳۸۹)، «اولین سانتی‌فیوژ را به ایران آوردم»، هفته‌نامه خبری - تحلیلی پنجره، سال دوم، شماره ۳۹، شنبه ۴ اردیبهشت ۱۳۸۹
- تابع افشار، ساناز و کیهان برزگر (۱۳۹۶)، «رنالیسم نئوکلاسیک و سیاست خارجی آمریکا؛ تحلیلی نظری بر فهم سیاست خارجی ایالات متحده»، فصل‌نامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۹۶/۰۷/۲۲
- https://piaj.sbu.ac.ir/article_99476_eb8d4e1c016fa05141c806d8c6208d21.pdf
- تسنیم (۱۳۹۴)، «تجهیز رژیم پهلوی به سلاح هسته‌ای توسط آمریکا»، ۲۰ تیر ۱۳۹۴
- <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/04/20/796642>
- خامنه‌ای، آیت‌الله سید علی (۱۳۹۳)، «بیانات در حرم مطهر رضوی»، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، اول فروردین ۱۳۹۳
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25993>
- خامنه‌ای، آیت‌الله سید علی (۱۳۸۴)، «دیدار رئیس‌جمهور تاجیکستان و هیات همراه با رهبر انقلاب»، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۱۰/۲۸
- <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=1352>

خامنه‌ای، آیت الله سید علی (۱۳۹۱)، «بیانات در شانزدهمین اجلاس سران جنبش عدم تعهد»، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۶/۹

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=20840>

خامنه‌ای، آیت الله سید علی (۱۳۹۱)، «بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی»، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، ۲۸ بهمن ۱۳۹۱

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=22042>

خبرگزاری آریا (۱۳۹۴)، «عراقچی: حسین فریدون مطالب را به زبان سرخه‌ای با روحانی در میان می‌گذاشت»، ۱۱ مرداد ۱۳۹۴

<https://www.aryanews.com/News.aspx?code=20150802094133992&svc=24>

رضایی، نرگس (۱۳۹۶)، «دیپلمات ایرانی همکاری ایران و آمریکا در حمله به افغانستان را تایید کرد»، خبرگزاری آنا، ۱۴ اردیبهشت ۱۳۹۶

<https://www.aa.com.tr/811183>

روحانی، حسن (۱۳۹۰)، «امنیت ملی و دیپلماسی هسته‌ای»، مرکز تحقیقات استراتژیک، چاپ نخست - پاییز ۱۳۹۰، صفحه ۶۲۵

روحانی، حسن (۱۳۹۰)، «امنیت ملی و دیپلماسی هسته‌ای»، مرکز تحقیقات استراتژیک، چاپ نخست، پاییز ۱۳۹۰، صفحه ۱۰۶

سلیمی، حسین و منار ابراهیمی (۱۳۹۴)، «مبانی نظری، فرانظری و نقد نظریه واقع‌گرایی نئوکلاسیک»، فصل‌نامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره نخست، شماره هفدهم، پاییز ۱۳۹۴

http://www.iisajournals.ir/article_41989_933c8bea01faf0bea17a428f3e3c3b2c.pdf

عباسی، فریدون (۱۴۰۱)، «فریدون عباسی: باید غنی‌سازی بالای ۹۰ درصد را انجام دهیم/طرف‌های مقابل باید از وجود پلوتونیوم در ایران بترسند»، انتخاب، ۸ شهریور ۱۴۰۱

<https://www.entekhab.ir/fa/news/692616>

گریفتس، مارتین (۱۳۹۱)، «نظریه روابط بین‌الملل برای سده بیست و یکم»، نشر نی، صفحه ۵۵
لاریجانی، محمد جواد (۱۳۸۴)، «اظهارات محمد جواد لاریجانی در باره چهار خطای استراتژیک ایران»، همایش «فن‌آوری هسته‌ای ایران، نماد اراده ملی»، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه،

خبرگزاری ایسنا، ۱۰ مرداد ۱۳۸۴ کد خبر: ۵۶۲۷۰۵

هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۳)، «سخنرانی آیت‌الله هاشمی رفسنجانی در مراسم پایان کنفرانس بین‌المللی فن‌آوری هسته‌ای و توسعه پایدار، مرکز اسناد آیت‌الله هاشمی رفسنجانی، یکشنبه ۱۶ اسفند ۱۳۸۳

منابع انگلیسی

Ajili, Hadi and Mahsa Rouhi (2019), "Iran's Military Strategy", Survival: Global Politics and Strategy, The International Institute for Strategic Studies, December 2019- January 2020
<https://www.iiss.org/publications/survival/2019/survival-global-politics-and-strategy-december-2019january-2020/616-11-ajili-and->

- rouhi#:~:text=Thus%2C%20Iran's%20deterrence%20strategy%20rests,of%20airpower%3B%20and%20naval%20combat
- Clapper, James (2013), "Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community", Senate Select Committee on Intelligence, March 12, 2013
<https://www.dni.gov/files/documents/Intelligence%20Reports/2013%20ATA%20SFR%20for%20SSCI%2012%20Mar%202013.pdf>
- Dareini, Ali Akbar (2003) "Hard-line students want Iran to develop nuclear weapons to ward off U.S., Israeli threats", The Associated Press, July 6, 2003
- Dareini, Ali Akbar (2017), "Legitimate Deterrence: A Thrilling Story of Iran's Nuclear Program", Volume 2, Page 442, Tellwell Talent, Victoria, British Columbia, Canada, September 2017.
- ElBaradei, Mohamed (2011), "The Age of Deception: Nuclear Diplomacy in Treacherous Times", Bloomsbury Publishing, 2011, p. 212
- ElBaradei, Mohamed (2011), "The Age of Deception: Nuclear Diplomacy in Treacherous Times", Bloomsbury, 2011, p. 119.
- Fuhrmann, Matthew and Benjamin Tkach (2015), "Almost nuclear: Introducing the Nuclear Latency dataset", Conflict Management and Peace Science, Volume 32, 2015
https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00TGVX.pdf
- Fuhrmann, Matthew (2018) "The Logic of Latent Nuclear Deterrence" Texas A&M University, 4 February 2018
<https://www.iserp.columbia.edu/sites/default/files/Deterrence%20without%20Bombs%202018-0129.pdf>
- Fuhrmann, Matthew and Benjamin Tkach (2015), "Almost nuclear: Introducing the Nuclear Latency dataset", Conflict Management and Peace Science, Volume 32, 2015
https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00TGVX.pdf
- Gasiorowski, Mark (1987), The 1953 Coup D'Etat in Iran, International Journal of Middle East Studies, Volume 19, Issue 3, August 1987, pp. 261-286
- Harris Shane and Matthew Aid (2013), "Exclusive: CIA Files Prove America Helped Saddam as He Gassed Iran", Foreign Policy, 26 August 2013
<https://foreignpolicy.com/2013/08/26/exclusive-cia-files-prove-america-helped-saddam-as-he-gassed-iran/>
- Hunnicut, Trevor and Rami Ayyub (2022) "U.S. will never allow Iran to acquire a nuclear weapon, Biden tells Israel's Lapid", Reuters, 31 August 2022
<https://www.reuters.com/world/biden-israels-lapid-speak-amid-discussions-possible-iran-nuclear-deal-2022-08-31/>
- IAEA (2004), "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", Report by the Director General, GOV/2004/83, 15 November 2004
<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2004-83.pdf>
- Kalman, Aaron (2013) "Iran hasn't crossed red line ... yet, Netanyahu says", The Times of Israel, 29 April 2013
<https://www.timesofisrael.com/iran-hasnt-crossed-red-line-netanyahu-says/amp>
- Katz, Yaakov (2022) "Iran nuclear program hasn't crossed Israel's red line yet – opinion", The Jerusalem Post, 8 September 2022
<https://m.jpost.com/opinion/article-716694/amp>
- Majeed, Zaini (2022), "CIA Director Claims Iran 'never resumed' nuclear weapons program since 2004", Republicworld, July 21, 2022
<https://www.republicworld.com/world-news/rest-of-the-world-news/cia-director-claims-iran-never-resumed-nuclear-weapons-programme-since-2004-articleshow.html>

- Morgenthau, Hans, (1948), "Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace". New York: Alfred A. Knopf, 11 October 1948, Pages 13-14
- Obama, Barack (2013), "Public Papers of the President of the United States", Barack Obama, 2013, Book II (July 1 to December 31, 2013), United States Government Publishing Office, Washington, 2018, p. 1350
- Panofsky, Wolfgang (2007), "Capability versus intent: The latent threat of nuclear proliferation", Bulletin of the Atomic Scientists, 14 June 2007
<https://thebulletin.org/2007/06/capability-versus-intent-the-latent-threat-of-nuclear-proliferation-2/>
- Pilat, Joseph (2019), "Nuclear Latency and Hedging: Concepts, History, Issues", Wilson Center, September 2019
https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/book/nuclear_latency_and_hedging_-_concepts_history_and_issues.pdf
- Roehrig, Terence (2017), "Japan, South Korea, and the United States Nuclear Umbrella: Deterrence After the Cold War", Columbia University Press, 2017
- Rose, Gideon (1998), "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", World Politics 51, October 1998, Pages 145-146
https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/326196/mod_resource/content/1/Rose_Neoclassical%20realism%20and%20theories%20of%20foreign%20policy.pdf
- Sanger, David (2004), "When a Virtual Bomb May Be Better than the Real Thing", The New York Times, December 4, 2012
<https://www.nytimes.com/2004/12/05/weekinreview/when-a-virtual-bomb-may-be-better-than-the-real-thing.html>
- Waltz, Kenneth (1959), "Man, the State and War: A Theoretical Analysis", Columbia University Press, New York and London, 1959, page 160
- Waltz, Kenneth (1997) "Thoughts about virtual nuclear arsenals", The Washington Quarterly, 20:3, Summer 1997, Page 155
<https://ur.booksc.me/book/22104006/e4898d>
- Waltz, Kenneth (2012), "Why Iran Should Get the Bomb", Foreign Affairs, July/August 2012
<https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2012-06-15/why-iran-should-get-bomb>

